

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 12

August Kitzberg 70-aastane.

I.

Igal rahval on omad karakterlikud jooned, mis eraldavad teda teistest natsioonidest kas heledamais või tumedamais värves. Need omapärased jooned on tingitud rassilisist omadusist, ajaloolise mineviku traditsioonest, elukoha kliimalisest asendist ning teistest elamistingimustest, ja leiavad kõige paremini kajastust rahvuslikus kunstis; sest pole ju kunst midagi muud kui elu võltsimatu kajastus, vaadeldud läbi kunstniku subjektiivse vaatlemisprisma.

On ju tõsi, et iga rahva eluavaldustes leidub ka internatsionaalseid elemente, mille rohkus või vähesus oleneb suurel määral rahvusliku kultuuri tasapinnast ja teatavail juhtumusil ka ajaloolisest minevikust ning muudest vähemaist tegureist. Needki elemendid leiavad ja peavadki leidma rahva vaimuvaras ja kunstilises toodangus vastavat käsitlust, sest ainult siis on mõeldav rahva suurejooneline kultuuriline progress, nagu seda ka ajalugu paratamatult on konstateerinud. Muidugi ei tule arvata, nagu oleksid kõikide rahvaste eluavalduste rahvusvahelised osad absoluutselt sarnased. Ei, ka siin astuvad esile teatavad omapärasemad-tungid ja heidavad nendele elementidele natsionalistlikke varjundeid. Kuid nii lahku-minevad kui nad detailides ka on, ühtivad nad ometi üldprintsipiides.

Sellest välja minnes võime iga kultuurirahva kunsti eritella kahte kategooriasse, ja nimelt: esiteks rahvusliku ja teiseks rahvusvahelise aine käsitlemine, mis nüansseeritud enam või vähem rahvuslikust vaimust, nagu seda on suutnud teha autori loov talent.

Ka eesti kirjanduses on need kaks käsitlust aastakümnete kestel paralleelselt võrsunud ja võistelnud Eesti Euroopasse kandmise suhtes. See Euroopasse mineku

tung, mis eesti boheemkonnas suuri laineid on löönud ja tänapäevgi kustumatu igatsusena edasi elab, on väga palju lahkarvamisi esile kutsunud. Ühed on lootnud seda teha eesti linnakultuuri, see tähendab eestistatud rahvusvahelistel ainetel, teised aga rahvusliku individualismi alusel. Viimasel alal esirinnas sammujaist võime nimetada August Kitzberg'i, kelle 70-aastase sünnipäeva mälestuseks on pühendatud järgnevad read.

II.

August Kitzberg sündis 9. jaanuaril 1856. a. (27. detsembril 1855 v. k. j.) Laates, Puldre Alatares kantniku pojana. Tema oli oma vanemate viimne laps — äbarik, nagu ta isa naljatades tähendas. Augusti paari-aastaseks saades kolisid vanemad Puldrelt Penujasse Niitsaadu koolimajja, kus oli vanem poeg Jaan vallakooliõpetaja. Siin veetis kirjanik oma ilusamad lapsepõlvepäevad.

Kitzbergi ema suri varakult, isa oli juba vana, ja nii jäi ta lähem kasvatus vend Jaani hooleks, kes teda kasvatatas usulises vaimus ja optimistlikus meeleolus, missugused jooned ka jäädavalt Kitzbergi iseloomu on püsima jäänud. Esimese kooliõpetusegi sai ta vennalt. Pärast on ta ise edasi õppinud ja kõike kättesaadavat vaimuvara enese harimiseks tarvitanud.

August oli juba 16-aastaseks sirgunud, kui vend Jaan Pööglesse valla-kooliõpetaja ja -kirjutaja koha vastu võttis. Siin hakkas August venda aitama, niihästi koolitöös kui kirjutaja-ametis. Peagi sai ta Pornuse kihelkonna-kohtu notaari Jermakoffi käest kutse abiliseks tulla. Siin teenis August Kitzberg enesele „esimesed kannused“, nagu ta „Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestustes“ nimetab. Ta oli saksa keele korralikult ära õppinud ja vilus nüüd kohtupaberite kirjutamises. Nii sai Kitzbergist alaline kihelkonna-kohtu kirjutaja. Hiljemini, kui Pööglesse uus koolimaja ehitati ning kool vallamajast lahutati, hakkas ta venna asemel, kes nüüd enam kahte ametit ei saanud pidada, vallakirjutajaks.

Venestuse tulekul oli ta sunnitud vene keele puuduliku oskamise pärast vallakirjutaja-ametist lahkuma. Vene keele õppimises oli Kitzberg isemeelne, sest „kuidas õpid ka üht vihatud keelt, mida sulle vägisi päälle sunnitakse, millega sind õnnetuks tehakse“. ¹⁾

1) „Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused II“ lhk. 94.

Pärast seda töötas Viljandis ühe aasta Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi ökonoomi ametis, elas siis Kuramaal ja Riias vabrikute raamatupidajana. 1900. aastal siirdus Kitzberg Tartu „Postimehe“ ärijuhi kohale, kus ta kolm aastat töötas. Siis asus Liivimaa Hüpoteegiseltsi arhivaari ametisse, mida ta kuni 1920. aastani pidas. Siit peale maksab riik temale kirjanikupaiukit.

Vähe on neid inimesi, kes oma lapsepõlve ja vanemate peale nii sügava lugupidamise ning armastusega tagasi vaatavad kui August Kitzberg. Ta lapse- ja noormehe-põlve mälestused mõlguvad ta meeles kui elu luulelisem muinasjutt; sellepärast lausub ta neile otsekui ülimalle õnnele: „Viibige veel enne kui täiesti unute ja teist enam ei teata.“ Mis on siis see, mis hallpead kirjanikku veel sunnib lapsena rändama mälestusvainutel? See on perekonnaelu traditsioonide kultus, mis võrsunud kustumatu leegina hea isa väsimata juhatusel ja hella ema õrnal hoolitsusel, kelle kohta ta oma „Tuuletallajas“ lausub: „Hää inimene oli isa, põhjatu hää ja tagasihoidlik, tema elas oma pika lesepõlve nii, et temast palju ei kuulnud ega näinud... Et sa nii noorelt surema pidid, emakene! Kõik, kes sind tunnud, ütlesid, sa olnud lõpmata hää ja armas.“

Perekond, kust August Kitzberg võrsus, oli oma aja kohta arenenud perekond, kus peeti lugu vaimuharidusest ja esivanemate traditsioonidest. Perekonna pea, kirjaniku isa, oli „lahtise päaga ja teadusehimuline, rääkis lodusasti läti keelt, puudulikult saksa keelt ja mõned laused vene keelt. Ka oli temal raamatulaudi sel ajal kättesaadavate raamatutega“.¹⁾ Peale selle oli ta üks nendest kolmest mehest Laatre vallas, kes kirjutada oskasid. Sama andekas ja arusaaja oli kirjaniku emagi. August Kitzbergi poisikesepõlve kasvataja ja sõber „veli Jaan“ oli „jälle mees, kes eluaja ilu taga ajas, istutas puid ja lillesid, ostis raamatuid ja pilte, õpetas laulu, unistas, tahtis maailma hääks muuta ja oli siis ka omal ajal oma ümbruse prohvet ja isa, meestele naisevõtja, tüdrukutele mehelepanija, kohtukäijatele lepitaja“.

Arusaadav, et sellised elupuhtuse ja headuse tahted pidid leidma vastukaja ka võrsuva lapse ja noormehe hinges. Sinna juurde seltsis veel teine tegur. See oli ilus kodukoha ümbrus, mis puhtasse lapsehinge esimesed idud kodumaa looduse ilust istutas. Kuid laskem selle kohta rääkida jälle tal enesel:

1) „Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused I“ lhk. 18.

„Aga ilus oli Niitsaadu koolikoht oma ümbruse poolest. Keset valda, tasase maa pääl, lilleline heinamaa — lapike sügava lombiga, kus sees mustad kaanid elutsesid; otse läve ees maja ja õue ümber suured vanad kased, neist sai kevadel mahla. Otse maja kõrval kena noor kaasikutukk, väike küll, aga mulle suuri saladusi täis. Väikeseks paradiisiks muutis vend Niitsaadu. Istutas õuna-aia, ilupuid, pöösaid, roosisid, lillesid. Ja kevadel tuli Niitsaadu toominguatesse ööpik laulma, Kerase kuusikust kukkus kägu, Killemäe varikust vilistas peoleo, mõisast helkis lokulaud — kesapõllul leidis lõokeste pesi küll ja küll — kõik oli üksainus muinasjutt.“

Need lapsepõlve kaunimad mälestused ja luuleidülliga looritud kodukoha ümbrus on Kitzbergi kunstitöötis, eriti tema jutustavas proosas, pühapäevliku meeoleu päikese särama pannud, mille soojus ka lugeja hinges suudab esile kutsuda elu optimistlikke varjundeid.

Seesuguses perekondlikus „kultuurautonoomses“ ringis võis võrsuda loov vaim, kes hiljemini iseenese toetusel suutis leida teed kirjandusliku esteetika vara-aitadesse. Aeg ja tollaegne eesti kirjandus, kus Kitzberg loovale tööle asus, selleks soodustusi ei pakkunud. Rahvapärased, s. o. rahva hingeelu õigeis värves tabavad teosed puudusid peaaegu täiesti. Kõik, mis kirjutatud, oli peaaegu erandita täis ülespuhutud maguslääget romantismipaatos ja võõrteoste imitatsioone, kohati poolvaimulik või kubisev heroistlikust romantikast, ülikeerulise põneva välise sündmustikuga, hingeelult õõnes, iseloomult kahvatu, stiililt ja keelelt väljatöötamata, maitsetu ja moraalsest tendentsist juhitud.

Ainult tükiks ajaks suudab vallata Kitzbergi noort kirjanikuhinge romantika vaim. Ta kodukoha ümbruses uitvad muistsete põlvede mälestuste varjud ei anna enne rahu, kui ta nad romantiliseks minevikujutustuseks „Maimu'ks“ on põiminud. Siis aga tuleb tema kirjanduslikus loomingus muutus. Minevikuromantikust saab elusügavustesse süüviv realist. Selleks mõjub tunduvalt kaasa eeskätt kokkupuutumine mitmesuguste rahvakihtidega ja nende eluga tutvumine, nagu seda võimaldas ta kohtukirjutaja-amet. Ka Lääne-Euroopa realism ja selle järel-lained, mis eesti kirjandusse ulatusid, ei jätnud teataval määral oma mõju avaldamata. Kuid kõige realistliku käsitlese peale vaatamata jäävad Kitzbergi töödes kodumaa looduseilu idüllikajastused ja perekondliku omapärasuse heledad koloriidid niivõrt selgesti püsima, et tema toodangut mingiks optimistlikuks realismiks võime nimetada.

„Trükimustaga ristimise“ sai August Kitzberg Pöögles 19-aastase noormehena. Ta avaldas Jannseni „Eesti Postimehes“ rahva suust üleskirjutatud muinasjuttu „Õisu järve tulemisest“. Hiljemini pahandas „Eesti Postimehes“ selle muinasjutu avaldamise üle Laatre kirjutaja Heinrichson, nimetades juttu karjalaste vesteks, mille koht ei peaks ajalehes olema. Siis võttis tuntud muinasvara-uuriija Jaan Jung noore sulemehe kaitseks sõna ja pani „Henrichsoni suu kinni“, nagu Kitzberg oma memuaarides tähendab. Need esimesed trükitud read ei jäänud viimseiks. Hoolega hakkas Kitzberg „Eesti Postimehele“ kaastööd tegema. Ta tõlkis novelli „Üle kivide ja koldaste kaldale“ ning ühe suure pika jutu viimasest Poola mässust. Esimene ilmus „Eesti Postimehes“, kuna teise käsikiri ära võeti ja tseensuurikomitee aktide juurde jäeti. Peale selle eestistas ta Kotzebue näidendi „Virrvarri“, kirjutas mõne algupärasegi palakese, muutis Jannseni juttu „Räägi, mis sa tahad, tondid ja kodukäijad on siiski tõsi“ näidendiks ümber. Kõik need kirjanduslikud katsed on enam-vähem suleharjutused ja sisaldavad algajate puudusi. Tõsine kirjanik ilmub August Kitzbergi isikus alles „Maimu“ kirjutamisega.

III.

„Maimu“ on romantiline minevikujutustus, mille ajalooliseks tagaseinaks on Karksi lossi uuestiehitamine 1357. aastal. Sellel tagaseinal areneb endise Eesti vanema tütre Maimu ja ristiusu munga Bernhardi armastuseromaan. Jutustuse selgroo ümber on põimitud veel rida endisi kombeid ja rahvajutu-riismed kauge mineviku sündmusist.

„Maimu“ on Kitzbergi lapsea-idüllil ja noormehe-romantika süntees, mille kandjaks on koduküla vainutel liikuvad rahvajutud. Eriti mis puutub armastusse Maimu ja Bernhardi vahel, siis on see teost kandev jõurikas tegur kõigiti ideaalselt puhas ning heledavärviline ja ilma erootilise kireta. Maimus ja tema armastuses Bernhardi vastu kajastub Kitzbergi noormehe-põlvine naise- ja armastuse-ideaal. Selle väite tõenduseks olgu esitatud katkend „Maimust“ ja „Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestustest“ I.

„Mees kui neitsi olid neil kokkupuutumistel üksteisele kalliks saanud. Lapselik süütus varjas neid...“ („Maimu“).

„Noored olime — noor oli ka neiu häärberi teisest otsast (Rannamõisas; A. R.). Kui sageli ei vähelnud me siis palava päikese käes. Kui kaks last, kes eitea

hää- ega kurjatundmise puust... Paar aastat hiljem, kui ta parajasti pruudiks oli, saanud ja mina külalisenä majas viibides teda sahvistikeldri saatma läksin, langes mulle kaela ümber ja ütles: mind olevat tal tänada, et ta puhtalt ja puutumata nüüd sinna saab, kuhu pruudid harilikult saavad.“

„Maimul“ on autori suhtes veel teine tähtsus, ja see on tema kirjanik-isiku arenemisele leiduva romantismi lõpp-jaama täppis peegeldus. Ta on seejuures Kitzbergi vähese tähtsusega romantilise perioodi õis, on ühtlasi realismi suunduva kirjaniku viimne romantiline akord. Selliseks, nagu me „Maimus“ näeme, on romantism Kitzbergis suutnud võrsuda, kaugemale tema juured kirjaniku loovasse vaimu ei tungi.

Kirjanduslikult ei ole „Maimu“ üldiselt võetuna ei halvem ega parem kui suur hulk teisi eesti minevikuromantikute ajaloolisi töid. Erinevuselt olgu nimetatud usuline lepitav põhitoon, mida teistest eesti minevikujutustustest asjata otsime.

Kitzbergi proosatoide, mis peale „Maimu“ ilmunud, kannab kindel realistlik põhitoon ja mimeetiline ironia. Selles seerias esinevaist on suuremad ning tähtsamad: „Libahunt“ 1891, „Sauna Antsu oma hobune“ 1892, „Rätsep Öhk ja tema õnneloos“ 1892, „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“ 1892, „Veli Henn“ 1901, „Hennu veli“ 1903, „Püve Peetri riukad“ 1897, „Pika patsiga preili“ 1900 j. t.

Kitzbergi jutustuste sündmustikuks on rida igapäevaseid juhtumusi külaelust, nagu meheleminekud, naisevõtmised, talu ostmised või müümised ja mitmesugused muud nende sarnased toimingud. Sündmustikult on Kitzbergi „Külajutud“ lihtsad ja kompositsioonilt tihti konarlikud, sest autor armastab jutu otsekohesesse käiku kõrvalisi aineid kiiluda, mis jutu tegevusega väga kaudselt või tihti sugugi ühenduses ei ole. Nii jutustab ta „Püve Peetri riugastes“ sellest, kuidas vanasti inimestele priinimed antud, sest „eesti priinimede ajalugu pole veel õieti kirja pandud ja ükskord pidi see ometi sündima“. Kui vahest see lugu ehk jutustuse käiguga kaudseltki on seotud, siis pole „Hennu veljes“ esitatud „Surnute kättemaksul, hälekole-naljagal kurbmängul viies etenduses ühe eelmänguga“ sündmustiku arenemisega midagi ühist. See ebatasane kompositsioon ongi Kitzbergi jutustuste suuremaks puuduseks. Ent see puudus on üleskaalutatav „Külajuttude“ suurte kunstiliste väärtustega.

Kitzbergi jutustava proosa üheks suureks kunstiliseks väärtuseks on sisu ja vormi meisterlik ühtivus. See on

niisugune virtuooslik tervikuks sulamine, mida suurest hulgast eesti kirjanduse proosatöödest asjata otsime. Sisul ja vormi kooskõlastamine on poeetiline tarve, mille kohta raske reegleid üles seada, vaid kus autor peab talitama intuiitiivselt. Ja sellega on Kitzberg ülihästi hakkama saanud.

Kitzbergi stiil on lühilausealine ja kergesti voolav. Tema keel on mahlakas, väljendusviis rahvapärane, aga siiski nii kunstiline. Ja just selles rahvalik-aristokraatlikus väljenduses ei ole Kitzbergil võistlejat „Külajuttude“ loomise aegses eesti kirjanduses. On ju Wilde ja E. Peterson ning teisedki realistid rahvapärast väljendusviisi jäljendanud oma töödes, mis valmisid samal ajal kui Kitzbergi jutustav proosa, kuid nendesse on tihtigi sēgatud rohkem kopeeritud familjaarsust kui rahvapärast esteetikat. Ka praeguses eesti kirjanduses kuuluvad Kitzbergi novellid stiililt paremate hulka.

Kogu Kitzbergi jutustavast realistlikust proosast ulatub läbi tüse peenemaitseline huumor. Ta ironiseerib tihtigi jututegelasi, kuid ainult mimeetiliselt; sarkasm on tema jutustustele tundmata. Selle tõttu valitseb tema töödes püüavlik meeoleolu, pääseb mõjule tema isiklik optimism ning „Külajuttudest“ saab kaasakiskuv, meelt-ülendav lektüür.

Kitzberg ei armasta pikki kirjeldusi ega Wildele omast sündmuse detailset analüüsi, vaid tema loob kujutuse ainult mõne lausega, kuid ta oskab alati kirjeldatava objekti või juhtumuse kõige karakterlikumaid jooni tabada, ja see on Kitzbergi jutustuste teine suurem voorus. Sellest ongi tingitud tema kirjelduste värskus, tüüpide elavus, liikuvus, reljeefsus ja individualism.

Kitzbergi jutustuste toon on rahulik, sest Kitzberg on ainult rahulik vaatleja, nagu tähendab Friedebert Tuglas. Selles suhtes võib tema töid võrrelda A. H. Tammsaare töödega, eriti selle romaani „Kõrboja peremehega“, kus samuti puudub paatos ja ometi hõõgub ridade vahelt hingevaldav soojus.

Missugused novellid parematena osutuvad, on otsekohe raske vastata, sest pea igaühel on peale üldiste veel erilised väärtused.

Sisult ühtekuuluvate novellide „Veli Henu“ ja „Henu velje“ erivooruseks on arvukas kirju tüüpide kompleks, mis on ühtlasi kujukaks läbilõikeks möödunud aastasaja lõpul esinevast talurahvast ja „kadakaist“. Selle juurde sellivad veel virtuooslikud rahvaelu stseenid, nagu seda on kalapüük Nõuni järvel ja jõuluõhtu koolimajas.

„Rätsep Õhk ja tema õnneloos“ — sellesse on autor nii palju sädelevat huumorit ja ülemeelikut vallatust ning ironiat kallanud, et mõnest tegelasest, eriti Õhust enesest, teistest rätsepaist ja valla vahimehest karikatuurid on saanud, mis hästi tabatud ja mille üle võib südamest naerda.

„Püve Peetri riukad“ on eriti oma stiiliühtluse kui kompositsiooni poolest parem Kitzbergi jutustus ja ühtlasi väärtuslikum kerge-humoristlik novell eesti kirjanduses. Tema suhtes on peaaegu kõik arvustajad kiitvale otsusele tulnud. Nii tähendab Fr. Tuglas¹⁾, et „Püve Peetri riugastes“ on paiguti otse inimlikult-liigutavaid kohti. Marta Sillaots²⁾ leiab, et pole „vähematki liialdust kuski ei ühele ega teisele poole, vähematki vääratust toonipidamises, vähematki eksitust, mis realistlik-heatahtlikult nähtud rahvaelu pildist groteski karikatuuri teeks“.

Erilise rühma Kitzbergi jutustavas proosas moodustavad: „Sauna Antsu oma hobune“, „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“ ja „Pika patsiga preili“. Nendes töedes omandab Kitzbergi sädelev huumor tasasema käigu, paistab nagu läbi sentimentaalse ja romantilise liniku, mille tõttu kõne all olevad novelletid idüllideks kujunevad. Eriti suurepärane eesti külaelu idüll on esimene oma peategelase Sauna Antsuga, kelle elu ideaaliks on „oma obesikene ja vanker“. Eks ole see eesti vabadiku tüübiline igatsus. „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“ püüab mõjuda rohkem eht eestilise külaelu romantikaga, kuna „Pika patsiga preilis“ sisemise romantika kõrval veel naiivne sentimentalism võimule pääseb.

„Libahunt“ on ainuke jutustus Kitzbergi „Külajuttudes“, kus realistlikul baasil on käsitletud rahvaluule-aineid, lugusid soenditest ehk libahuntidest. Kitzbergi elav huumor jääb siin veel rohkem tagaplaanile kui kolmes viimases töös, selle asemele aga astuvad tugev müstika, õudne salapärasus ning efektiivrohked konfliktid. Üksikud tüübid on hoolega välja töötatud ja nende tegevusele niivõrt palju draamatilist värvi antud, et autor, kellele aine leidmine ja fabuleerimine raske ülesanne, nimetatud jutust hiljemini ühe oma väärtuslikuma ja kunstiküllasema draama lõi.

IV.

Seda, mis Lessing sakslastele, on August Kitzberg meile — rahvusliku teatri looja. Samuti kui Lessingi

1) Kitzbergi „Külajutud“ I sissejuhatus, lhk. 18.

2) M. Sillaots, „A. Kitzbergi toodang“, lhk. 24.

kolm näidendit „Emilia Galotti“, „Nathan der Weise“ ja „Minna von Barnhelm“ kaua aega kõige paremad algupärased draamapalad olid saksa teatrite repertuaaris, on seda tänapäev eesti rahvuslikus teatris August Kitzbergi „Tuulte pöörises“, „Libahunt“ ja „Kauka-Jumal“. Alles August Kitzbergi draamade lavaletoomise aega võib eesti rahvusliku kunstiteatri lättekohaks arvata. Oli enneminigi ilmunud mõnigi rahvaelu käsitlev näidend, kuid neid rahvusliku esteetika kõrgusi, kuhu jõudnud Kitzberg, ei olnud keegi saavutanud.

Kitzbergi esimesed suleharjutused näitemängu loomise alal algavad J. V. Jannseni jutu „Räägi, mis sa tahad, tondid ja kodukäijad on siiski tõsi“ näidendiks muutmisega. Seejuures juhtis teda teadmine, et näitemäng pole muud kui kehasstatud jutt. Ta ei olnud siis veel ühtegi ettekannet laval näinud, vaid oli ainult lugenud saksa näidendeid Reclam'i väljaannetes. See Kitzbergi esimene iseseisev näidend pole trükitis ilmunud ega käsikirjaski säilinud, ja nii ei ole võimalust hinnata Kitzbergi dramaatilise loome hommiku esimesi koidukiiri. Alles „Pila-Petri testamendis“, kahevaatuslises naljamängus, mis 1897. a. trükitis ilmus,¹⁾ avaneb meil võimalus Kitzbergi dramaatiliste võimete peale pilku heita. „Pila-Petri testament“ on tõesti kehasstatud jutt, kus ei puudu hästi tabatud tüübid. Kui näidend on ta lavatehniliselt puudulik. Pole ühtlast sidet stseenide vahel; nad on üksteise külge pandud ja selle tõttu ei arene tegevus orgaaniliselt ja tekivad tühjad kohad, mida autor paiguti pikkade monoloogidega täidab (Mareti monoloog I vaatuses).

Kitzbergi järgmine näidend „Punga-Mart ja Uba-Kaarel“, mis rahvatüki nime kannab ja selleks ka tegelikult on saanud, on oma ulatuse poolest märksa avaram kui „Pila-Petri testament“. Sisaldab aga kohati umbes samu puudusi mis eelminegi, olgugi et siin lavatehniliselt paiguti edu on märgata. Näidendist käib läbi karskusetendents, millest autor kõvasti on püüdnud kinni hoida ja missugune asjaolu tüüpide loomisel saatuslikuks on saanud. Tegelaste iseloomudes tuleb esile mingi ebaproportsionaalsus, kriipsutatakse alla liiga palju ühe positiivsust ja teise negatiivsust. Selle tõttu kannatab aga draama kunstiline külge. Ent töö on siiski küllalt väärtusi, mis seisavad üksikuis külaelu hästi tabavais stseenides, mis seda enam nautimisvõimalikud, et näidend

1) „Pila-Petri testament“ oli kirjutatud enne „Punga-Mart ja Uba-Kaarlit“, kuid ilmus trükitis kolm aastat hiljemini.

ei moodusta orgaanilist tervikut, vaid koosneb reast piltidest. Näidendi keel on, nagu Kitzbergi töödes ikka, rahvalik ja mahlakas. Dialogid stiilsed ja soravad. Puuduste peale vaatamata, mis näidendis aset leiavad, oli „Punga-Mart ja Uba-Kaarli“ ilmumine suursündmus tolelaegses eesti näitekirjanduses, sest kõige peale vaatamata oli uus lavateos siiski hea ja isegi liiga hea, nagu tähendab M. Sillaots.

Pärast „Punga-Mart ja Uba-Kaarli“ ilmumist kirjutas Kitzberg kolmevaatuslise laulumängu „Kosjasõit“, mis pidi rahuldama selleaegset teatripublikumi, kes isunes laulumängude järele. „Kosjasõidule“ kui jandile ei saa muidugi dramaatiliste väärtuste vaatekohalt läheneda ja teda tuleb vaadelda ainult kui kergest lõbustusvahendit, ja sellisena ei ole ta mitte halb. Hästi parodeeritud tüüpidega, tegevuselt elav ja dünaamiline, on ta ühes J. Simmi muusikaga kena algupärane operett.

Tüübilisele eesti iseloomule on omane isiku aeglane, kuid järjekindel arenemine ning kohanemine oludega. Paistab tihtigi, kui poleks mingit edu, vaid ebamäärane paigalseis. Ainult suurema disantsiga arenemistee kaugusi relatiivselt võrreldes võime konstateerida elulist progressi.

Sellisel rajal on liikunud ka August Kitzbergi kirjanikisiku arenemine ja küpsmine. Oleks loomulik, et me tema teosest teosesse rännates ainult vaevalt märgatavast edust võiksime rääkida, kuid ometi siirdudes eelmistest „Tuulte pöörisesse“ üllatume pööraselt. See, mida eelmisis lavatooteis ennustada ei võinud, on täide läinud. Keskpärasest rahvatükkide autorist on saanud meie kõige parem rahvusliku draama looja, külaelu-piltide pakkujast lavatehniliselt õnnestunud prombleemnäidendite kirjanik. Millega seda seletada?

Üheks põhjuseks on siin pikk ajaline vahemaa, mis lahutab „Tuulte pöörises“ „Punga-Mart ja Uba-Kaarlist“. On ju tõsi, et Kitzberg ka selle rohkem aastakümnet väldanud vaheaja kestel lavatooteid lõi, nagu „Rätsep Õhk“, „Püve talus“ j. t., kuid need olid määratud eeskätt küla küünide ja magasiaitade näitelavade rahuldamiseks ja pealegi polnud neis ainult midagi uut, vaid olid autori enese jutud dramatiseeritud kujul. Teise põhjusena on Kitzbergi teadmiste süvenemine näidendi loomise tehnikas. Kolmandaks pakkus aeg oma kasvavate rahutustega autorile tänulikku ainet draamaks. Ja sellisel lool sündiski „Tuulte pöörises“, August Kitzbergi dramaatilisi meisterteoseid.

Draamale „Tuulte pöörises“ on tagaseinaks 1905. aasta sündmused, kus veeresid üle kogu Eesti uuendusihõudvad

revolutsioonilained ja oludekohast lahendust vajav sotsiaalprobleem. Sellel tumepunasel foonil toimub tragöödia — kahe mehe võitlus ühe naise pärast.

„Tuulte pöörises“, millega avati „Vanemuise“ uus teatrimaja augustis 1906, pani meie toleaeegse seltskonna tunduvalt lainetama, nagu omal ajal „Schilleri“ „Röövlid“ saksa seltskonna. Ajalehed tõid pikki arvustusi ega väsinud draamale puudusi otsimast. Selle asemel, et hinnata draama kunstilisi väärtusi, hakati autorit süüdistama, kes julges seni säilinud moraalsele eelarvamisile uusi ideid vastukaaluks seada. A(nton) J(ürgenstein)¹⁾ tähendab selle kohta: „See kirjaniku kiiduväärt julgus oma teesid käia on ka sellepärast harilikud vahid kõlblusmüüridel aevastama pannud. Paaris eesti lehes oli juba niisugune kõlbline „aitsih“ kuulda.“

Samuti tehti autorile etteheiteid sotsiaalprobleemi lahendamise kohta niihästi paremalt kui pahemalt poolt. Autor ei olevat erapooletu.

Nüüd, kus „Tuulte pöörise“ esietendusest ligi kakskümmend aastat möödunud, võime mainitud teose peale teataval määral juba ajaloolisest perspektiivist tagasi vaadata, seda enam, et viimane kakskümmend aastat on niivõrt sündmusrikas, et teda võib võrrelda aastasajaga. Ja sellest vaatekohast silmates peame tähendama, et „Tuulte pöörises“ probleemide lahendamine on äärmiselt objektiivne. Ei oleks ju kuidagi objektiivsemalt saanud käsitledavas draamas lahendada kodanluse ja proletariaadi nõudmist maatüki järele, mille kohta mõlemail teataval määral õigus, kui et seda pärib nende ühine järeltulija (Jaani ja Leena laps). Kitzberg kui vaikne vaatleja, inimene, kes parteivõitlustes ei armasta kaasa lüüa, ei saanudki asja siin kuidagi teisiti lahendada. Seltskond oli veel liiga värskete sündmuste mõju all ja sellepärast on ka arusaadav, miks draama probleemide lahendus ning ideed pahameelt äratasid. Oleks „Tuulte pöörises“ mõni aasta hiljemini ilmunud, oleks ta vastuvõtt kahtlemata teissugune olnud.

Kunstiliste puudustena rõhutasid mitmed tähtsamad arvustajad draama kahe peategelase Jaani ja Kaarli vahelkordade valgustamist kahel valgusel, s. o. võitluse läbi naise ja talu pärast. Nii tähendab A(nton) J(ürgenstein) oma arvustuses: „Draamal on see peaviga kokkuseadmises, et ta tegevuse ühisuse kahe ülesande kallal killustab.“ „Päevaleht“²⁾ kirjutab: „Kui selle tüki poliitikaline jagu,

1) „Postimees“ 1906, nr 186—188.

2) „Päevaleht“ 1906, nr. 182.

mis nüüd põhjusmotiiviks tahab saada, seal draama kunsti nõudel kõrvalisemaks abinõu asjaks muudetakse ehk koguni ära jäetakse, tükk veel suuremat mõju avaldab.“

Tegelaste iseloomude hindamisel aga lähevad arvustajad diametraalselt lahku, eriti Jaani suhtes. Nii kirjutab A(nton) J(ürgenstein)¹⁾ oma arvustuses: „Kirjanik kujutab Jaani kui tagasihoidlikku külmaverelist kibeda iseloomuga isikut, kes alles aja jooksul olude läbi enesevalitsemise kaotab ja ägedaks läheb.“ Keegi teine sellevastu arvab, et „Jaan on liiga keevavereline“. Samuti süüdistati autorit, et ta tegelased loonud, kelle iseloomud eesti tõu iseloomu põhiomadustega ühte ei lange, selle tõttu draama raamistikuga ei harmoneeru ja eluvõõrasteks osutuvad. Peale nende leiti veel terve rida vähemaid puudusi, kuna draama väärtustest ainult mööda minnes räägiti. Nii tähendab „Päevaleht“, et „Kitzbergil on suur and ja osavus näidendi loomiseks“. Ent milles and ja osavus seisab, sellest ei võta arvustaja vaevaks rääkida, olgugi et ta leegioni puudusi üles loeb.

„Tuulte pöörises“ on realistlik draama ja teda tuleb ka realistlikust vaatepunktist käsitleda. Selle tõttu pole kuigi palju õigustatud etteheide tegevuse killustamise üle kahe motiivi vahel, sest eludraamades on ju sagedasti mitu motiivi, mis paralleelselt või käsikäes arenevad. Et mees naisega ühes ka talu ihaldab, kus ta vanemad elanud ja millega ta ühte kasvanud ning mille peale ta omal õigusegi leiab olevat, ei ole ometi irreaalsus ega ka kunstinõudelt mingi paradoks. Mis puutub eriti kõne all olevasse draamasse, siis on siin motiivid niivõrt kindla-piirjoonelised, et selgesti vahet võib teha, missugune on esimene ja missugune jääb teiseks; seks tarvitseb ainult esimest stseeni terasemalt tähele panna. Oma vastuväidetes olen kaudselt rääkinud draama väärtusest. Olgu juurde lisada, et draama sisemiseks motiiviks on temperamentide erinevus. Jaani ja Leena lõõskavast veremängust kasvab tüki sisemine traagika, mis peale nende eneste ka rahuliku loomuga kaaslastedki neelab.

Seejuures ei tule sugugi tõena võtta, nagu oleksid Jaan ja Leena seega eesti tõu seisukohalt eluvõõrad tüübid. Ei, nad on eestlased, kelle veres on rohkem säilinud eluenergiat, sest nende esivanemail on seda neile olnud rohkemal määral pärandada, ja see asjaolu on ka puht-loodus-teaduslikult arusaadav ja põhjendatav.

1) „Postimees“ 1906, nr. 186—188.

Üldiselt on draama kompositsioon kindlal käel läbi viidud, stseenid tüksteisega orgaaniliseks tervikuks liidetud; sündmustik ulatusrikas ja tihe, dramaatiline tõus järjekindel ning ühtlane; tegelaste tüübid reljeefsed ja nende iseloomud psühholoogiliselt põhjendatud ja õige proportsionaalsus nende ning draama tagaseina vahel.

„Tuulte pöörises“ lavaletoomise järel vaikis autor kauemat aega, sest põhjendamatud mahategemised, mis „Tuulte pöörisele“ osaks said, riivasid valusalt Kitzbergi tundiikku ja tagasihoidlikku hinge. Alles 1912. aastal esineb ta uue draama „Libahundiga“, mis oli Pärnu „Endla“ teatrimaja avamistükiks.

„Libahundi“ süžeeks on, nagu eespool juba tähendatud, samanimeline jutustus, mille sündmustik pärit teoorjuse ajast 19. aastasaja esimesel poolel, kus rahvajutte soenditest ehk libahuntidest veel ohtralt usuti.

„Libahunt“ on Kitzbergi draamadest kõige luulelisema miljööga, kus autor on orjuse-aegse elu-olu usutavalt nauditamisvääriliseks kunstiks tõlkinud. Sellel hästi kujutatud hämarmustjal müstilisel foonil toimub, samuti kui „Tuulte pöörises“, armastusetragöödia — kuid kahe naise võitlus ühe mehe pärast. Siingi on autor oma ainet hoole ning armastusega käsitelnud, loonud rea omapäraseid eestilisi tüüpe, kelle iseloomud ta on nende tegevusega õigesti kooskõlastanud. Ka tehniliselt on „Libahunt“ Kitzbergi kordaläinumaid lavatooteid.

„Libahunt“ võeti vastu, eriti oma huvitava aine poolest, palju soemalt kui „Tuulte pöörises“. Nii kirjutab K. A. H(indrey)¹): „Libahunt“ on nimelt see igavesti uueks jääv draama inimeste elus, kus seda inimest, kes teistest oma iseloomu poolest märksa lahku läheb, vihatakse, taga kiusatakse.“

Pisut hiljemini kui „Libahunt“ valmib autoril uus näidend „Kauka-Jumal“, rahvatükk viies vaatuses. „Kauka-Jumal“ oli kirjutatud juba varemmail ajal, kuid autor viimistles teda aastatekaupa.

„Kauka-Jumala“ sündmustiku keskkohaks on episood mammonaorja Mogri Märdi elukäigust. Siin ei esita autor mingit probleemi, nagu „Libahundiski“, vaid katsub ainult näidata, kuhu viib raha-ahnus inimese. „Kauka-Jumala“ kandjaks on Mogri Märdi laiaulatuslik kuju, kes on aastasaja vahetusel esineva rikastunud eesti talupoja prototüüp. Sellepärast on see kuju paksemate joontega joonistatud ja

1) „Postimees“ 1912, nr. 7.

tema iseloomu rohkete tumedate varjunditega nüansseeritud. Et näidendi mitmekesine tegevus kõik aeg tema ümber keerleb, siis esineb ta väga rohkelt valgustatuna, mille tõttu ta Kitzbergi draamade kujudest täielikuima reljeefsuse omandab. Mogri Märt on ainuke sellesarnane kuju eesti kirjanduses. Ainult Punga Mardis võime talle mõningaid paralleele leida.

Lavatehniliselt ei ole „Kauka-Jumal“ ühtlane draama, vaid piltide seeria. Et siin aga algusest lõpuni Mogri Märdi üleinimlik kuju suure osa tähelepanust oma peale tõmbab ja kõrvaltegelased ainult tema valgustuseffektidena esinevad, siis muutub mainitud puudus peaaegu märgatamatuks.

„Tuulte pöörises“, „Libahunt“ ja „Kauka-Jumal“ — need on August Kitzbergi meisterteosed ja võistlematud lavatooted meie rahvusliku draama alal praeguses eesti kirjanduses. Missugune neist kolmest parimaks osutub, ei saa öelda, sest „Tuulte pöörise“ dramaatilist elevust ning hoogu ja probleemide ning ideede mitmekesisust pole „Libahundis“, mis lavatehniliselt õnnestunuim ja kompositsioonilt ühtlasim, ega ka „Kauka-Jumalas“, kellel ei ole võistlejat kujude monumentaalsuses.

Kitzbergi kolm viimast näidendit: „Laurits“, „Enne kukke ja koitu“ ja „Neetud talu“ on vähema ulatusega kui eelmised, niihästi oma tüüpide mitmekesisuse kui ka sündmustiku poolest. Lavatehniliselt on nad kõik enam-vähem hästi läbi viidud, tüübid on puhtalt ja tabavalt joonistatud, ainult puudub eelmiste suurejoonelisus.

„Laurits“ on Kitzbergi ainuke suurem näidend, mille sündmustik pärit linnakodanlaste elust. „Enne kukke ja koitu“ ulatub kaugemale minevikku kui ükski teine Kitzbergi minevikudraama ja „Neetud talu“ aine on praeguse ajavaimu nähtusi riivav, nagu omal ajal „Tuulte pöörises“. Neljavaatuslise komöödia „Neetud talu“ süžeeks on meie hariduspoliitika küsimus. Tegelasteks on rida poolharitlasi, kellel pole tahtmist tõsiseks vaimu- ega füüsiliseks tööks, vaid kes tahavad parasitidena teiste kulul elada. Aine on hästi leitud, kuid ta käsitlemisel, eriti näidendi lõpu poole, hakkab autor rohkem õpetama ja filosoferima, kui seda lubab komöödia õhkkond.

V.

Oma draamades kui ka jutustustes on August Kitzberg loonud rea originaalseid tüüpe, kelles on elavalt kajastunud eestlaste rassilised omadused. Tema tüüpide vald on kirju

ja ulatusrikas. Alates mannetuist lastest kuni mullast lõhnavate taadikeste ja eidekesteni on ta igast inimese eluea tähtsamast perioodist huvitavaid kujusid esitanud, kus ei puudu ihulistes ega hingelistes dimensioonides õige proportsionaalsus ja kooskõla. Ka temperamentide amplituud on Kitzbergi tüüpides lai ja mitmekesine. Äärepunktidena esinevad ühel pool Kaarel „Tuulte pöörises“ ja Mari „Libahundis“ ning teisel pool samade näidendite tegelased Jaan ja Tiina. Esimesed on külmaverelised ja aeglased, teistes aga voolab põlev veri, lõkendub eluenergia äärmises ekstaasis.

* * *

August Kitzberg on tõsine, hingega kunstnik, kes on meie algupärasele kirjandusele annud palju väärtuslikke tooteid ja rajanud eesti rahvusliku teatri alussambad, millele tulevased põlvned võivad edasi ehitada. 70 aastat on küllaldane vanadus, et hinnata isiku elutööd. Sellepärast tahame August Kitzbergi tema 70-aastase sünnipäeva puhul tänutundes meelde tuletada, sest tema oma toodetega on aidanud meid palju läheneda sellele kõrgusele, kus särab eesti omapärane kultuur vääramatus täiuses.

Veel kaua tahaksime heasüdamelist ja päikesepaistelise meeleoluga seeniori eneste keskel näha; sellepärast hüüame talle ta oma sõnadega: „Viibi veel!“

Arno Raag.

Meie algkooli harjutustikkude ülevaade.

2

Võiks peaaegu vaikides mööduda 1921. a. ilmunud A. Ploompuu raamatust „Lauseõpetus koolidele“. Raamatu lõpus leidub küll lisa pealkirjaga „Harjutused ja näited“, kus isegi tähistatud paragrahvid, millele nad vastavad teoreetilises osas, kuid puuduvad igasugused näpunäited nende tarvitamiseks.

Kurioosumiks võiks teatud mõttes nimetada 1922. a. ilmunud V. Ridala raamatukest „Eesti keele õigekirjutus koolidele ja iseõppijatele“, kus paarikümnel väikesel leheküljel on esitatud meie õigekirja-reegliid ühes harjutuste ja ajaloolise ülevaatega.

Harjutusi on tervelt 11 numbrit ja nad moodustavad 3 rühma. Harjutused nr. 1—4 nõuavad kirjalikku seletust, miks antud harjutuses mõned tähed on paksemalt trükitud.

Miks on näit. trükitud näed, koht, kõik, jalg jne.? Et vastust leida, vaja otsida enne võtmes ja võtme järele vastav paragrahv teoreetilises osas. Nii tuleks lõppude lõpuks järgmiselt vastata: „näed on erand, harilikult kirjutatakse ää; koht — kahe umbhääliku rühma ei kirjutata kunagi enam kui kahe tähega“ jne.

Hoopis kerged on harjutused nr. 6—8, kus vaja leida puuduvad häälikud tarvilikus vältes. Hoolimata harjutuste kergusest on neil täielikud vastused võtmes.

Harjutused nr. 9—11 on otse algupärasuse tipp. Siin on vaja vigu parandada järgmist laadi tekstis: „Hetasi sõiides jõutsit mehed sina male, kuss kukked kullda, kanat karrda“ jne. Ka siin leiduvad õiged vastused võtmes. Kommentaarid säärasele harjutustele on üleliigsed.

1923. a. ilmus J. Aaviku sulest „Kirjavahemärkide õpetus“, milles peale teoreetiliste juhatuste on antud 11 lk. harjutusi.

Iga harjutus on antud kahes osas: esimesele osale võib leida vastused võtimest, nii et õpilane oma esimesi katseid võib kontrollida; teine osa samalaadilisi harjutusi on vastusteta.

Harjutused on järjestatud meetodiliselt, kergemalt raskemale. Raskematel juhtumustel on juhutatud, mis-suguse reegli alla käib harjutus. Leidub isegi üks harjutus, kus komad on pandud valesti (nr. 24), kuid siin ei ole selline katse mitte kardetav, nagu valede sõnakujude esitamisel.

Aaviku näited on paiguti otse liiga lihtsad ¹⁾, näit.: „Ütle meile, mis sa sellest arvad (nr. 7). Mees, kes sealt tuleb, on mu onu“ jne. (nr. 9). Raamatut võib seepärast isegi algkoolides tarvitada.

Soovitav oleks, et harjutusi leiduks rohkemal arvul ja pikemaid, sest mitmed harjutused on Aavikul ainult kolme- ja neljarealsed, mida ei oska üldse õpilastele ise-seisvaks tööks ette anda.

Viimaste uudiste hulka õigekirja harjutustikkude alal kuulub J. Ainelo „Näiteid ja harjutusi eesti keele õigekirjutuse ja grammatika tegelikuks õppimiseks“ I. 1. ja 2. õppeaasta. 1923.

Raamatu esisõnaks on pikem seletus töökooli põhimõtetest, mis aluseks võetud harjutustiku kokkuseadmisel. Seesuguse seletuse õige koht ei ole muidugi mitte raa-

1) Lihtsus on eriti silmatorkav, kui võrrelda vastavate harjutustega Puusepa harjutustikust.

matus, mis määratud peajasjalikult õpilastele. Õpetajatele võiks teisigi võimalusi leida töökooli põhimõtetega tutvustamiseks („Kasvatus“, kongressid jne.). Veel vähem on omal kohal allikate nimestik, kus muu seas esineb ka Setälä „Yhteissuomalainen äännehistoria“, Wiedemanni sõnastik jne., — sellistel allikatel ei ole midagi ühist õigekirja õpetamisega algkoolis, ka mitte töökooli põhimõtetega.

Harjutustiku alul on toodud terve seeria lugemistükke ära kirjutamiseks, esiti kirja-, pärast trükitähtedega. Hea on, et nad moodustavad kokku terviku, nimelt jalutuskäigu kirjelduse suvisel pühapäeval linnast maale. Ainult selle harjutusseeria stiil tundub liiga tehtud ja raskepärane. Autor armastab tarvitada väga komplitseeritud epiteete, näit.: „pruunkollased terad, tulipruunid küpsed kirsid, kuldkollased punapõselised õunad“ jne. Või jälle säärane lause nagu (lk. 23): „Kaugemal rukkivälja piiri pool seisis paar tüsedat kuhelikku ja nende taga ristikkeina-söödil heinalokk, mis tõstis nagu Paabeli torn oma neljakandilist tõbikatust taeva poole.“ Sellised liiga esteetilised väljendused ei ütle esimese õppeaasta õpilasele midagi.

Teisest küljest näib, nagu oleks õpilasi hinnatud liiga madalalt. Nimelt leiduvad iga harjutusseeria lõpus raskeimate sõnade seletused, ja siin esimesel juhtumusel leiame seletusi ka niisuguste sõnade kohta kui: maja, kaugemale, ootasid, kirsipuusse (seletus: kirsipuu otsa) jne. Kui juba selliseid sõnu hakatakse seletama, siis ei leidu üldse sõna, mis ei vajaks seletust.

Ära kirjutamis-harjutustele järgneb raamatu olulisim osa: harjutused õigekirja ja grammatika õppimiseks. Siin peab alla kriipsutama, et J. Ainelo harjutab korruga mõlemaid, ilma et kummalegi ülekaalu või eesõigusi annaks.

Suur rühm harjutusi (§ 1—28) on pühendatud kõige pealt suure algtähe tarvitamisele. Küsimus on põhjalikult ja mitmekülgsest läbi töötatud: esiteks pärisnimede ära kirjutamine, siis iseseisev nimede otsimine kodust ja klassist; ristnimedelt siirdutakse perekonna-nimede, sealt koduloomade ja kohanimedele. Ei puudu isegi väike filosoofeerimine selle kohta, milleks on inimestel, loomad ja kohtadel pärisnimi tarvilik (lk. 38). Kahtlust äratavad selles osas ainult harjutused, kus lapsi on kästud omast peast nimesid otsida¹⁾. Teatavasti esinevad nimed kõne-

1) „Otsimise“ harjutuste raskuse peale on tähelepanu pööratud ka raamatu arvustuses E. Kirj. 1924 nr. 7.

keeles kaunis ebamäärasel kujul ning kirjutatavast kujust lahkuminevalt, ja see asjaolu annaks põhjust säärestes harjutustes palju vigu teha.

Järgmine suurem rühm harjutusi (§ 29—50) jätkab asjade ja olevuste üldnimede jälgimist: rõivaste, majariistade, õppevahendite, metsas ja põllul leiduvate loomade, lindude, kalade jne. nimed võetakse läbi. Jällegi tundub kahtlane harjutuste tüüp, kus kästakse: „Nimeta, missuguseid sa tunnud...“ On ju kerge nimetada, raske aga õieti üles kirjutada. Harjutuste seeria lõpptulemuseks on tutvumine nimisõna, eluta ja elusa asja mõistega. Õigekirjutuslikult ei paku see rühm midagi peale ärakirjutuse.

§ 51—62 on pühendatud tegusõnale ühes isikuliste asesõnadega. Jällegi tegusõnade allakriipsutamised, ümberjutustamised teistesse isikutesse, antud nimisõnadele tegusõnade leidmine jne. Tulemuseks on tegusõna, isiku ja aja mõiste.

Peale mõne harjutuse omadussõnust järgneb suurem harjutuste rühm (§ 68—85), mis algab lausega ja jõuab lõpuks häälikuni. Seesugune analüütiline käsitusviis on meil uudis: senised harjutustikud on kõik alanud häälikutest ja neist siirdunud silpidele ning sõnadele. Igatahes on analüütiline käik siin kergem ja loomulikum. J. Ainelo algab siin käsuga: „avalda oma mõtteid, moodusta lauseid (enne seda jällegi väike filosoferimine mõtlemisest ja „lausumisest“): lastest, emast, isast, onust, hobusest jne. Kirjuta 5 kahesõnalist, kolme-, neljasõnalist lauset“. Sõnalt siirdutakse silbile, silbilt häälikutele ja nende jaotusele. Lõpptulemuseks on tähestiku mõiste.

Viimane rühm harjutusi (§ 86—94) on puht-õigekirjutuslikku laadi, kuid siin piirduakse ainult sõna alul kirjutatavate b, d, g, k, p, t ja h-ga.

Raamatu lõpus on 6 pilti, millest saab ainet kõnelemis- ja kirjutamisharjutusteks. Pildid on küll väikesed, kuid nendesse on kokku kuhjatud paljugi asju, mida võib võtta kõneaineks, kui ei ole käepärast paremaid pilte.

Lõpuks võiks tähistada veel mõningaid üksikjooni. Hea on, et autor siin ja seal harjutuste vahepaladeks on toonud kirja- ja aadressiproove. Hea on ka, et igal pool väljete märkimiseks on tarvitatud jämedamat trükki. Järjekindlalt on tarvitatud -uma refleksiive.

Üldiselt jätab harjutustik hea mulje. Küsimused, mida on puudutatud, on läbi töötatud põhjalikult ja ajakohasemate meetodiliste võtetega, kui seda meil tänini on tehtud.

Harjutused vastavad õppekavade I ja II õppeaasta kursusele, puudub ainult üks tähtis harjutustekategooria. Õppekavas nõutakse nii I kui II õppeaastal harjutusi häälikute pikkuse jälgimises ja ülestähendamises, kuna J. Ainelo nähtavasti ei pea seesuguseid harjutusi vastavaks I ja II õppeaasta tasapinnale.

Veel torkab silma, et harjutustikus prevaleerub asjaõpetus vormiõpetuse kulul. On läbi võetud palju alasid tegelikust elust, klassifitseeritud nähtusi, selgitatud mõisteid ja fikseeritud neid nimedega, kuna vormiküsimusi esineb väga harva. Säärane ühekülgsus on arvatavasti teadlik hoidumine vormilistest harjutustest algastmel, nagu seda nõuavad ka töökooli põhimõtted.

Tüsedaimaks saavutuseks meie harjutustikkude alal on 1923. a. ilmunud Fr. Puusepa „Keelelised harjutused õigekirja õppimiseks koolidele ja iseõppijaile“. 3.—6. õppeaasta.

Silmatorkava erandina tundub selles raamatus asjaolu, et temas ei leidu mingit süsteemi ega jaotust, ei õppeaastate, ei grammatikakategooriate ega harjutuste iseloomu järele. Oleme harjunud teistes harjutustikkudes liigitusega, ja selle puudumine tundub imelik. Miks aga asi nii on, selgub raamatut lähemalt vaadeldes.

Jaotust õppeaastate järgi ei ole arvatavasti sellepärast läbi viidud, et meie koolid ei seisa oma õpilaste arenemises ja võimistes kaugeltki samal tasapinnal; ka on linna algkoolides õppeaasta palju pikem ja õpetajal üks klass käes, kuna maakooles on õppeaasta lühem ja õpetajal sageli korruga mitu klassi õpetada. Ka sõltub õpetajast, kui raskeid harjutusi ta võimalikuks peab õpilastele anda, sest käesolevas raamatus on nad kaunis tõsised ja vajavad pikemat ettevalmistamist ning läbitöötamist, enne kui neid iseseisvaks tööks võib anda. Kindel jaotus õppeaastate järgi vastaks siin ainult ideaalile, õppekavadele, mitte koolitöö praktikale. Küll on autor sisustikus igale harjutusele juurde märkinud, missugusel õppeaastal ta umbes ette võiks tulla, ja enamail juhtumusil on siin silmas peetud korruga kahte, isegi kolme õppeaastat. Et harjutuste järjestamises on mindud kindlasti kergemalt rasemale, siis on iga õpetaja valida, kuidas ta neid õppeaastate peale jaotab, kas matemaatiliselt ($200 \text{ harj.} : 4 = 50$ igale õppeaastale) või faktiliselt (kuhu jõutud õppeaasta lõpul seal on piir). Edaspidi, kui meil emakeele õpetamisel välja kujunevad kindlamad traditsioonid, on muidugi või-

malik ka harjutusi kindlamalt õppeaastate tarvis määrata ja nende läbivõtmist ettemääratud aastal nõuda.

Jaotust grammatikakategooriate järgi ei ole sellepärast antud, et siin on peetud kinni ainult ühest põhimõttest: esitada juhtumusi kirjakeele praktikast, mis teevad raskusi õigekirja seisukohalt. Muidugi võiks ka sellelt seisukohalt välja minnes luua kindla klassifikatsiooni, ja see oleks selge ülevaate saamiseks meie õigekirja „haigetest kohtadest“ isegi väga kasulik, kuid eeskujude puudusel on seesuguse klassifikatsiooni loomine kaunis raske. Suuremad peatükid võiksid ju olla astmevahelduse, käände- ja pöörde- lõppude, vahemärkide jne. kohta, nii kui ka käesolevas raamatus selliseid rühmi võib leida, kuid säärase liigituse järjekindel läbiviimine võib takistada ainekogu liigitamist kergemalt raskemale.

Liigitamist harjutuste iseloomu järele ei saa sellepärast olla, et see on algusest lõpuni sama: anda esitatud sõnadele nõutav kuju, täiendada puuduvate häälikutega, asetada küsimusi, alla kriipsutada teatud häälikuid ja grammatilisi kategooriaid, vahel ka ainult ära kirjutada ja tähele panna paksemalt trükitud tähti ning silpe.

Kuigi autor seda ei ole millegagi väliselt tähistanud, võiks siiski harjutused liigitada järgmistesse 4 suurde rühma:

1. Raamatu esimene veerand (harj. nr. 1—53) on pühendatud üksikute häälikute ja häälikühendite õigekirjutamisele, ilma neid ühendamata kindlate grammatikakategooriatega. Harjutuse aluseks on püütud seada võimalikult mingi dilemma, valik sama hääliku kahesuguse kvantiteedi vahel, mida just eesti keel eriti soodustab oma astmevahelduse-nähtustega.

2. Edasi võiks tähistada suure rühma harjutusi nr. 54—143, mis täidab ligi poole raamatust ja on pühendatud käänete õigekirjutusele. Harjutused on rasked ja vajavad põhjalikke sõnalisi eelseletusi ja -harjutusi. Siin astutakse juba rohkem formaalsele alusele, esitatakse käänamistabel ja pööratakse tähelepanu käänete moodustamisele teatud põhikäänetest. Formaalsele küljele pööratakse sageli tähelepanu isegi katekismuse kujul. Näit. harjutuses nr. 54 küsitakse: „Miks kirjutame sõnas kukkedelt „kk“ ja „de“?“ Vastus: „Ainsuse osastava kuju on „kukke“, aga ainsuse osastava „e“ külge liidetakse mitmuse tunnus „de““. On küsitav, kas algkooli IV klassi, õpilane küllalt küps on säherdusele formalismile.

3. Väheha rühma moodustavad verbi pööramisse ja õigekirjutusse puutuvad harjutused nr. 144—171.

4. Lõpu poole (nr. 172—200) järgnevad harjutused peajasjalikult kirja-vahemärkide tarvitamise kohta.

Raamatu lõpul on hulk lisasid — h sõna alul, raske- ja juhtumused ainsuse omastava ja osastava ning mitmuse omastava kujudest, — mis lubavad teda kui väikest õigekirja-sõnaraamatut tarvitada. Üsna täieliku õigekirja-käsiraamatu saaks, kui korjaks kokku kõik harjutuste puhul antud märkused, mis algavad imperatiiviga: „Pidage meeles!“

Fr. Puusepa harjutustiku kohta ei saa olla kahte otsust. Tundub, et töös on olnud mõtleja pedagoog, kes oma praktikas on aastate kestel jälginud meie õigekirja „valusaid kohti“ ja saadud kogemustel loonud oma harjutustiku. Meie õigekirja komistuskive on leitud suurel hulgal ja ära märgitud suurema täielikkuse ning põhjalikkusega, kui seda seni keegi teine on teinud. Puusepa raamatuga on võimalik süveneda meie õigekirja peenustesse. Harjutustik vastab peale selle ka maksvaile emakeele õppekavadele.

Kuid Fr. Puusepa tööle võib teha ka mõnesuguseid suuremaid ja väiksemaid etteheiteid, mis muidugi töö üldist väärtuslikkust ei vähenda.

Näib, nagu hindaks autor liiga kõrgelt algkooli õpilaste intelligentsi, andes sõnu ja lauseid, millest arusaamist ei julgeks algkooli vastavais klassides mitte nõuda. Nii leiame juba harjutustiku alul sageli raskepäraseid tsitaate, mis pärit meie uuemast kirjandusest. Näiteks esimeselt leheküljelt (harj. nr. 2): „Jäälõhkujate raudninad terava väitsena lõikavad jõgiliha“ (A. Kivikas). „Tänava käänakul kükitas maja, külg õieli kui haige lapse kõht“ (Tuglas). „Ilus ja mõnus laul on kõige kaunim õis rahva elu- ja aupärjas“ (Kuhlbars).

Selliseid lauseid leidub palju, ja nende sissu tungimist ei või meie lastelt nõuda. Võiks ju lihtsamaid, olgugi labasemaid ja trafareetsemaid lauseid tarvitada (nagu seda teeb J. Aavik „Kirjavahemärkide õpetuses“), millest laps aru saab ja mida ta ei tarvitse mehaaniliselt kopeerida. Kui aga õpetaja peab palju aega tarvitama iga lause sisuliseks seletamiseks, siis viiks see liiga kõrvale harjutustiku tarvitamise otsekohesest ülesandest, — harjutustik ei pea enesele mitte lugemiku ülesandeid seadma.

Liigse estetismi kõrval võib tähele panna ka liigset purismi ja keeleuudamis-püüet. Keeleuudamise-vaim lehvib iga rea vahelt vastu; puudub ainult -tet lõpp, et pilt oleks täielik. Iseäranis ebameeldivaks muutub see

tendents leksikaalsel alal: on toodud uusi sõnu sadade kaupa, mille kohta võib kihla vedada, et nad nii õpilastele kui õpetajatele (vähemasti Põhja-Eestis) tundmatud. Ei ole ju algkool mitte selleks paras paik, et uusi sõnu suuremal hulgal „külge pookida“, kuna õpilastel igapäevane sõnavaragi veel põhjalikult ega teadlikult käes ei ole. Kergemini võiks uute sõnadega leppida lugemistükes, kust nad omandatakse vähemalt suuremas sidususes ja vaatlikkuses. Harjutustikus võiksid nad esineda ainult erandina — nad oleksid siis teatud maiustuseks —, mitte reeglina. Autor aga on omale ülesandeks teinud võimalikult palju uusi sõnu tarvitada. Iseäranis rohkesti leidub neid da-adjektiivide (nr. 76), e-substantiivide (nr. 86) ja ik-substantiivide (nr. 99) loendis. Esimeses näit. loeme muu seas sõnu: kabe, kobe, kume, kõhe, kähe, lebe, loge, müre, näbe, page, pire, rage, räme, sire, sobe, säre, tine, tohe, vihe, vire, äre jne., mis meie senisele kirjakeelele üsna võõrad.

Leidub juhtumusi, kus nii mõnigi õpetaja vist ise ei tea, kuidas ülesannet lahendada. Näit. nr. 9, kus vaja leida puuduv häälik: „Kuri kärnane kult — ukkas kõdu-
nenud küna kummuli.“ Kas kukkas, pukkas või tukkas? küsib siin iga põhjaestlane. Ehk nr. 20: „Tal ei l—bu (labu või laabu?) töö. Väikene n—bus (näbus või näabus?) nutab hällis“ jne., jne. Tahaks siin ütelda: harjutustik peab harjutama praegu maksvat kirjakeelt, mitte aga tulevikukeelt või mõnd murrakut.

Raamatus võib leida ka üksikuid eksimusi kokku-seadja enese paremate püüete vastu. Näit. leidub harj. nr. 83 germanism: „Õitselised teevad üht lõket.“ Kuna autor tarvitab igal pool järjekindlalt kuju „õine“, leidub harj. nr. 27 ka kuju „öösine“. Sõna „tald“ esineb millegi pärast kahel kujul (nii harj. nr. 41, kuna harj. nr. 3. leidub „tall“). Võõrastavana tundub sõna „klamber“, mille eesti-keelset vastet igatahes palju laiemalt tuntakse kui mõnd „jada“, „kessi“ või „lassi“. Ka on mööda mindud lühema superlatiivi küsimusest, mis ei seisa meie tegelikus keele-uuendamis-liikumises sugugi viimsel kohal.

Tarbetu on märkus harj. nr. 8. juures, kus hoiatatakse mõnesuguste murdekujude eest (kauva, hüüjab, hüüvab), sest õpilane võib harjutustikus alles esimest korda nendega tutvuda, kui ta ei ole ise vastavast murdepiirkonnast. Üldse on ju igasuguste murdekujude arv nii suur, et võimatu on nende kõikide eest hoiatada.

Autor on püüdnud laenata näiteid ja lauseid ilukirjan-
dusest, püüdnud ka ise luua sisukaid ja pildirikkaid
lauseid, mille sisust ja vormist isegi tunniks huvitavat
kõneainet võib leida. On püütud lauseid kõla ja rütmi
poolest viimistella. Alliteratsioonis on mindud mõnes (kuid
ainult mõnes) harjutuses otse koomilise virtuositeedini, näit.
nr. 8: „Punakas püksi peni puri pisikest paistetand palgega
poissi.“ Nr. 38: „Pisike poisike Peeter puistas põuest
paksu punase põrnika puhtale põrandale“ jne.

Kiiduväärt on, et harjutustikus on paksemalt trükitud
häälikud ja häälikühendid, mis erilist tähelepanu vääri-
vad, nimelt kus õigekiri näib lahku minevat hääldamisest.

Ka see tõstab harjutustiku väärtust, et harjutused on
küllalt pikad — lõpu poole peaaegu leheküljelised, mis
soodustavad süvenemist üksikutesse õigekirja keerdküsi-
mustesse.

Käesoleva aasta sügisel ilmusid Fr. P u u s e p a sulest
kolm harjutustikku, nimelt „Keelelisi ja kirjasead-
mise harjutusi“ 1.—2. õppeaastale ning „Keelelisi
harjutusi“ 3.—4. ja 5.—6. õppeaastale, millest esimene
on täiesti uus, teine ja kolmas aga on saadud endistest
„Keelelistest harjutustest“ poolitamise ja täien-
damise teel. Ülevaate täielikkuse pärast olgu siin tähis-
tatud mõnda uute harjutustikkude tähtsamatest iseärasustest.

Väliselt võib neis märgata täpsamat harjutuste liigi-
tamist õppeaastate ja harjutuste laadi järele. Kogu õige-
kirja ala on nüüd esitatud kolmes kontsentris, ja igaühes
esinevad samad kolm harjutuste rühma: 1) sõna-, hääliku-
ja muutmisharjutused, 2) kirjavahemärgid ja 3) kordus-
harjutused. Esimeses osas leiduvad peale selle veel „kirja-
seadmise“ harjutused.

Endiselt võime tähele panna Fr. P. osavust õigekir-
jutuslike „lõksude“ leidmises ja ülesseadmises; nüüd
on nad, ametivendade soovil, lahjendatud mõnesuguste
„maiustustega“ seotud tükkide kujul. Suurt arengut näitab
kirjavahemärkide osa, kus harjutuste hulk on tunduvalt
kasvanud ja raskused peenemalt differentseeritud, — siin on
igatahes tehtud tänuväärte tööd. Kordusharjutused seotud
tükkide kujul vabastavad õpetaja tülikast otsimisest mööda
lugemikke.

Mis puutub üksikuisse osadesse, siis tundub kõige
pealt, et esimeses osas ei ole suudetud leida küllalt head
ainejärjestust; ka harjutuste arv ja mitmekesisus oleksid
võinud suuremad olla. Harjutused algavad näit. hääliku-
tega ja silpidega, mis seisavad küll esikohal süstemaati-

lises grammatikas, kuid I õppeaastal ei ole mitte kohane alata selliste abstraktsete küsimustega.

Ka tunduvad harjutustele lisatud küsimused paiguti liiga sholastilised XX aastasajale, näit. lk. 21. „Mitu ühetähelist silpi on jutukeses „Lõbus kalake“?“ lk. 23. „Missuguseid tähti on trükitud kolmandas harjutuses paksult? Missuguseid tähti ei ole trükitud paksult samas harjutuses?“ jne.

Väga küsitav on, kui hädatarvilikud on Fr. P. „kirjaseadmise“ harjutused, kus on jälle tagasi tulnud Kurriku ja Kampmann'i harjutustikkude laadi juurde. See osa koosneb piltidest, millele lisatud küsimusi ja eeskujusid, et nende abil laps kirjalikult jutustaks pildi sisu. Sellist abi ei ole vaja. Laps väljendugu vabalt, ilma eriliste eeskujudeta ja küsimusteta, nagu ta teeb seda suusõnaliselt. Loomulik vaba väljendus olgu meie juhtnööriks juba algusest peale ka laste kirjalikkude tööde juures.

Teise ja kolmanda osa harjutused on suurelt osalt endised: muudetud on paiguti järjekorda, lisatud harjutusi ja sisse kiilutud „maiustusi“. Millegi pärast esinevad mõlemas harjutustikus mõned täht-tähelt samad harjutused; nimelt II ande harj. 117, 118 ja 119 on samad, mis III ande 29, 30 ja 31!

Tundub, et Fr. P. peateene seisab ta harjutuste II ja III osas, õigekirja „lõksude“ seadmises, kuna I osa, millel meie koolikirjanduses juba palju eelkäijaid ja võistlejaid, ei suuda midagi eriliselt uut ja head pakkuda.

Viimaseks uudiseks harjutustikkude alal on V. Tammani „Õigekirjutuse-õpetus harjutustega ja etteütlustekogu koolidele ja iseõppijaile“. I osa: Häälikuõpetus. Tartus 1924.

V. Tammani korraldusel on ilmunud seni A. Rull'i „Õigekirja harjutused“. Nüüd on V. T. esinenud iseseisva harjutustikuga, millel ühine Rull'i omaga ainult püüe piirduda puht-õigekirjutuslikkude nähtustega. Harjutuste sisus ja järjestuses on raske mingit sugulust leida. Raamat langeb 12 peatükki, mida siin lühidalt iseloomustame.

Eelaste: Häälikud ja tähed. Antakse üksikasjalik häälikute jaotus, mitte üksi täishäälikuteks ja kaashäälikuteks, vaid ka taga- ja eestäishäälikuteks, huul-, hammas-, suulae- ja kõri-umbhäälikuteks, mis algastmele täiesti tarbetu teooria, niisama kui samal puhul harutusele võetud vokaalharmoonia. Tarbetus on seda selgem, et üheski järgnevas harjutuses ei tule neid teadmisi tarvis, peale nr. 1 ja 2, kus on kästud mitmesuguseid häälikuid alla kriipsutada. Siia ühendatud harjutuste sisuks on

hoopis p~b, t~d, k~g, i~j ja h tarvitamine sõna sees ja sõna alul.

1. Kaashäälikud sõnade algusel. Peale p, t ja k tarvitamise sõna alul on pööratud tähelepanu g, b, d tarvitamisele võõrsõnus; iseäranis palju harjutusi on antud h-le sõna alul, isegi liigitades neid järgneva vokaali järgi (ha-, he-, hi- jne.).

2. Lühikesed ja pikad häälikud. See on kõige harilikum ja tarvilikum peatükk igas meie harjutustikus, mis ka siin esineb küllaldase täielikkusega.

3. Ühesilbiliste sõnade lõpud. Jälitud on sõna lõpus esinevate konsonantide pikkust, mis ka väga tarvilik harjutustekategooria ja mis oleks võinud veelgi täielikum olla (antud on kõigest üks harjutus).

4. Häälikute kolm pikkusejärku. Õpilasi lastakse sõnust, mis on antud mitmes vältes, kokku seada lauseid. Need on igatahes rasked harjutused, millega ühes on antud ka raskeid teoreetilisi seletusi.

5. Liithäälikud. Nõnda nimetatakse diitonge ja konsonantühendeid ja püütakse näidata, et õigekiri ei tee siin vahet teise ja kolmanda välte vahel. Harjutused on omal kohal ja nad oleksid seda ka ilma välte mõistet sisse toomata.

6. Silbitamine. Siin on harjutusi liiga vähe, kõigest kaks, sest silbitamisel tekib palju raskusi, mis nõuaksid suuremat eritlemist ja harjutuste arvu.

7. Sõnarõhk. Antakse harjutusi pea- ja kõrvalrõhu märkimises omis ja võõrsõnus. Näib, nagu oleks tahetud midagi uut pakkuda, kuid on antud õigekirja seisukohalt liigset ballasti.

8. Astmevaheldus. Autor on heaks arvanud näidata, et astmevaheldus oleneb lahtisest ja kinnisest silbist, ja sellega ühenduses oli möödapääsmatu pöördumine keele ajalukku. Harjutused, mis siin toodud, kõlbaksid väga hästi ka ilma astmevahelduse-teooriaga.

Sedasama võiks ütelda ka kolme järgmise peatüki kohta (9. Häälikute pehmenemine, 10. Sarnanemine, 11. Kadumine). Harjutused ise kõlbaksid, olgugi et nad alati õigekirja suhtes midagi juurde ei anna, kuid liiga varane ja tarbetu on nende ühendamine keeleajaloolise teooriaga ja terminoloogiaga ¹⁾.

1) Ka on V. T. tarvitav terminoloogia juba vananenud, näit. termin „pehmenemine“ on ainult populaarne väljendus, millele keeles tõelikult midagi ei vasta. Sõnakujudes toopi-toobi on meil tegu kahesuguse kujuga, ei midgi p „muutumise“ b-ks, nagu väidab V. T.

Üldse tundub, et V. Tammani harjutustik ei tähistä enesega suurt edusammu meie koolikirjanduses. Juba see on võõrastav, et autor on annud harjutustikule pealkirja „Häälikuõpetus“ ja on ka liiga suure ühekülgusega jäänud foneetilise külje juurde. Häälikuõpetuses on jõutud raskete küsimusteni, sõna- ja lauseõpetusest on mindud täiesti mööda. Peab arvama, et järgnev II osa sisaldab ainult sõnaõpetuse ja III osa lauseõpetuse. Niisugune keeleõpetuse alade kindel piiritlemine ei ole algastmel soovitatav. Otstarbekohasem oleks siin ainekute kontsentriiline esitamine, kus igal kooliastmel pakutakse igalt alalt seda, mis on kergem ja arusaadavam. Kuna V. T. raamatu I osas õpilane moodustab juba raskeid lauseid harjutamiseks nõrga ja tugeva välte eritlemises, tuleb ta III osas alles kõige lihtsamate lausete moodustamisele ja äratundmisele. Näib, et V. T. ei ole tabanud õiget ainekute järjestamise põhimõtet.

Muidu on harjutustik nii mitmeski õigekirja-küsimuses üsna põhjalik ja täielik. Harjutusi on palju ning alati kahes astmes: 1) teatava nähtuse vaatlemiseks, äratundmiseks, allakriipsutamiseks, 2) leitud reegli tarvitamiseks. Teise astme harjutused on alati jutukese kujul. Seesugune analüüsi ja sünteesi vaheldumine on meetodiliselt igatahes hea võte.

Kui leppida harjutustiku ühekülgse foneetilise ala esitamisega ja jätta kõrvale häälikute liigitamise, vältete, astmevahelduse, sõnarõhu, pehmenemise jne. teooriad, siis võib harjutusi II ja III õppeaastal kasuga tarvitada. —

Oleme jõudnud lõpule, jälgides tegelikku õigekirja õpetamist meie algkoolides, millel juba pikk ajalugu selja taga. Nägime, et meie õigekirja raskused on juba ammugi äratanud tähelepanu, kuid kaua ei ole suudetud õiget teed leida selle õpetamiseks. Ka siin on koolitöö praktika käinud samu eksiteid, mis muiski aineis: õpetamise olemust nähti reeglite seletamises ja pähetuupimises, vähem harjutamises.

Alles uuemad volud pedagoogikas on annud hoogu tegelikule õpetamisele harjutuste abil, millest õpilased ise tuletavad vastavad reeglid. Kauga ei juletud õigekirjutuses näha iseseisvat ala emakeele õpetamisel, millele võiks pühendada erilisi käsiraamatuid, harjutustikke ja tunde. Kuigi harjutamist iseenesest peeti tähtsaks, pidi ta ikkagi esinema mõne „kõrgema“ distsipliini (grammatika, kirja-seadmise) teenistuses.

Alles viimasel ajal oleme jõudnud seisukorrani, kus õigekiri on tunnustatud kooli tegelikkude ainete hulgas

eriliseks distsipliiniks, millel oma erilised meetodid ja ainejärjestus, kuid millel ühtlasi alaline side vastava teoreetilise distsipliiniga, grammatikaga. Meie viimased viis harjutustikku, Petersoni, Rulli, Ainelu, Puusepa ja Tamman'i omad, on igaüks omal viisil püüdnud sihte raiuda meie õigekirja õpetamise rägastikku; nende kogemustel võime lähemas tulevikus juba täiesti otstarbekohaseid harjutustikke oodata.

Käesolevas ülevaates on püütud eeskätt üldmuljet anda ja on sellepärast mööda mindud üksikuist vääratustest, mida võib leida igas raamatus ja igal alal, nii praktilisel kui teoreetilisel ja meetodilisel. Vaatluse alla on võetud kõige pealt raamatu esimene trükk, olgugi et tegeliku koolitöö seisukohalt tähtsaim oleks viimane. Ajaloolises ülevaates aga, milleks just käesolev kirjutis eeskätt on tahtnud olla, on eelistatav esimene trükk, sest et see „teeb revolutsiooni“, see moodustab orgaanilise terviku, selles avaldub autori individualiteet, kuna järgmised trükid ikkagi ei suuda üldist ilmet muuta, täiendused ja parandused aga sageli teose tervikust rikuvad, ja neid võib suurelt osalt kirjutada koguni kollektiivse töö (ametivendade sooviavalduste, arvustuste jne.) arvele.

(Lõpp.)

J. Väinaste.

Mõned märkused dr. med. J. Luiga teose kohta

2

„Eesti vabadusvõitlus 1343—1345“ (Tallinnas 1924).

Renneri ja Russowi vahekorra valgustamisel väidab dr. Luiga, et „... Renner ja Russow (on — J. L.) oma teoseid osaliselt ...“ kokku kõlastanud (vrld. Luiga, 54. lhk.) ja „... Renner hoidub oma kirjutuses ligemale Hoenéke'le, mille pärast tabab õigemal tooni“ ... (Luiga, 55. lhk.), selles mõttes, et „... Renner, kuigi muidu sihilik, vähe tagasihoidlikum ...“ Eesti mässule „väiklase“ ilme andmises (Luiga, 54. lhk.). Mis dr. Luiga mainitud „osalise kokkukõlastamise“ all mõistab, selgub ta töö 90. lhk.: „... Renner on Russowi järele oma tööd parandanud, kuid eesti kaotuste asjus jääb ta ... oma seisukoha juurde ...“. Sellega annab dr. Luiga mõista, nagu oleks see kokkukõlastamine „sihilik“ (resp. vassiv) olnud. Et Luiga (90. lhk.) esitatud lause juurde tsiteerib

Höhlbaumi: „... Die wohlgeordnete Erzählung Russows bestimmte ihn zu sehr wesentlichen Aenderungen“, siis tekib sellega fallacia a sensu composito ad sensum divisum, sest Höhlbaum mainib seda siin Renneri üldise dispositiooni kohta ¹⁾. Muidugi on teada, et Renner on Russowit tarvitanud, aga see käib Höhlbaumi väite järele mitte selle aja (Harju mässu) kirjelduse kohta, vaid omal puuduvaid andmeid on Renner saanud Russowist, millega „kokkukõlastamine“ oskussõnana küll ei sobi. Renneril oli Harju mässu kohta ju väga täielik allikas Hoeneke, kust ka Russow (kas otse või lüli kaudu, nagu Höhlbaum arvab, see on iseküsimus) oma andmed on saanud. Kasulik oleks aga dr. Luigale olnud tähele panna Höhlbaumi vaadet Renneri ja Russowi võrdleva „sihilikkuse“ kohta, mis dr. Luiga vaatele otse vastu käib (näit. Verhandlungen d. Gel. Estn. Ges. 8. Bd I Heft 60. lhk.).

Missugused positiivsed järeldused, ka seal, kus see otse silma torkab, dr. Luigale aga kahe silma vahele jäävad, näeme Luiga lhk. 89., kus ta käsitleb „Eesti tähtsate meeste“ hukkamist. Ka siin seisab viga selles, et dr. Luiga „avasõnas“ kõnesse võetud „mitme ajaloolase elupikk töö“ sõnakõlksuks muutub, kui teiste uurimusi ei arvestata. Siin tsiteerib dr. Luiga Krantzi lauset:

„...primipilarios, et qui capita et authores extitissent rebellionis exquisitis perdidere tormentis...“, ja kõrvutab sellega Renneri:

„...worden de principal Eesten und anfinger des mordes gedodet...“,

ning sellest hoolimata, et „Hausmanni ja Höhlbaum-Renneri teose väljaandes on toimetajad sõnu „principal Eesten“ arvanud Renneri oma lisanduste hulka“ (Luiga), kinnitab dr. Luiga: „... ei ole ühtki kahtlust, et nii Renner kui ka Krantzius, kes kirjutab oma kroonika varem (a. 1500. ümber), kõnelevad allikate põhjal kindlast faktist...“ — ja võtab neid kaht lauset kahe argumendina fakti jaoks. Loogiliselt aga oleks tulnud konsekventse tõmmates küsimused järgmiselt üles seada:

Eeldus: Renneri ja Krantzi laused on ka stiililiselt pea täiesti kokkulangevad.

1) On võimalik, et neil on ühine allikas (Luiga kõneleb aga mitmuses „allikatest“); et me seda ei tunne, siis küsime, 2) kas nad vahest teineteiselt pole laenanud. a) oletus, et Krantzius oleks Rennerit tarvitanud, on võimatu

1) Pearõhk sõnal „wohlgeordnete Erzählung“.

(seda teab ka dr. Luiga!), sest Krantzi kroonika on vanem; b) oletus, et Renner on Krantzi tarvitanud, on täiesti võimalik ajaliselt.

Peale selle teame¹⁾, et Renner on tõesti Krantzi „Vandaliat“²⁾ tunnud resp. tarvitanud oma käsitluses. Käesoleval juhul oleks positiivne järeldus, et väga tõenäoliselt on Renner ka siin Hoenekele sisse poetanud Krantzi kõnekäänu. Sellepärast ei tohi me vastavat Krantzi lauset interpreteerides otsida selgitust mitte Renneri juurest, sest et selle mehe „ekspertiis“ võib meid eksitusse viia. Et dr. Luiga seda on teinud ja Krantzi umbkaudse lause, kuskõneldakse meeste hukkamisest, kes olid esikud (primipilarios) ja süüdlased mässus, lõhub vägivaldselt kaheks selles mõttes, et olevat hukatud esikuid (Luiga arvab neid „jõukad“ jne. eestlased olnud olevat) ja mässus süüdlasi, siis on see terve konstruktsioon liivale rajatud (s. t. jutt „Eesti tähtsate meeste hukkamisest“; üldiselt on samuti ka „rahva hävitamine“ dr. Luiga juures lihtsalt fantaasia lend — seda märkab igaüks, kes Wigandi kroonikat jne. kõrvutab dr. med. Luiga käsitlusega. Siin on nimelt dr. Luiga samuti umbkaudsetele teadetele; stiililiselt ometi mõistetavaile ladinakeelseile kõnekäänudele väga iseäralise sisu annud, mis võimalik ainult dr. Luiga keeleinstinkti nüriduse tõttu).

Raske on kindlaks teha, kas dr. Luiga ei oska või ei taha kroonika alusmaterjalist vastavaid järeldusi teha. Luiga eeldab näit. 107./8. lhk., et Wigand on tarvitanud Hermanni, aga kokkusattuvate kohtade puhul mõlemas kroonikais (nii ordumeistri Irboska retke ja Harju mässu lahtipuhkemise üheaegsuse toonitamisel) ei tee ta ainukestki võimalikku järeldust, et esitatud eeldus võidab allikakriitiliselt tõenäosuses, vaid interpreteerib kahemõtteliselt: „... Wigand... kirjutab...“ — „Wartberge toonitab niisama...“ ja „... jätkab Wigand...“ — „... selgub ka Wartberge kroonikast...“ (Luiga 51.—52. lhk.), mõista lastes, nagu oleks tegemist kahe, sündmustiku tõttu kokkusattuva teatega.

Muu seas — just Pihkva-Harju (samuti ka Leedu-Saare) koostöö³⁾ asjus näeme, kui vabalt dr. Luiga konst-

1) Luiga seda nähtavasti ei tea. Kuid oleks seda ometi võinud teada saada Hausmanni ja Hõhlbaumi toimetatud Renneri kroonika väljaande sissejuhatuses ja mujalt.

2) Kus ülalesitatud lause leidub.

3) Ometi pole dr. Luiga isegi seda tähele pannud, et palju tõenäolisem allikaliselt on Leedu sõda varasemale ajale dateerida.

rueerib. Kroonikate üldistest lausetest, et eestlased mässu tõstnud ajal, mil ordumeister Irboska all olnud, „järeltab“ ta: „Nende allikate andmeid võrreldes, kaaludes (sic? — J. L.) selgub: Eesti mässu algusel oli Dreylöven sõjaväega pihkvalastest kodust välja avatletud...“, tehes mitte ainult ajaloolastegi juures nii väga sagedasti ettetulevat viga post hoc ergo propter hoc, kuna siin kroonikad lasevad küll paista, et mässu soodustas see, et ordumeister oli kodust ära, aga ega see veel tähenda, et see oleks ette kavatsetud. Siinjuures tõuseb terve rida vastamata jäänud küsimusi. Kas teadis ordumeister, et venelased teda välja meelitavad? (Luiga oletab ju, et ordumeistril olnud suur salakuulajate võrk jne...). Millega seletada, et ta siiski läks ja just ära olles, mida eestlased ootasidki, ise mässu provotseeris? jne. jne. Teisest küljest — kui me jutust ka „sihilikkuse“ välja jätame — kas pole see teade, et mäss algas just ordumeistri äraolekul ja resp., nagu näib, osalt selle tõttu, kroonikate eneste subjektiivne põhjendus. Eks näita sellega kroonikad ordumeistrit Wigandil hea korra kaitsjana ja Hermannil ristiusu eest valvel oljana: kui ordumeister tagasi tuleb, pöördub mässukäigus otsekohe teine lehekülg. Veel enam — kas ei jätkka dr. Luiga siin ise seda „sihilikkust“, tehes ühest retkest nii suure numbri, kuna need retked ometi „moes“ olid (vrld. Luiga 62. lhk.: „... Järvas, Paides pidas Dreylöven varakult suured väe jõud..., kelle sõjalist värskust arendati sagedasti rünnakutega (minu sõrendus — J. L.) Irboska ja Pihkva piirkonda“). Sama lugu on ka Rennerile (s. o., nagu nägime, ka Hoeneke kohta) etteheidetud sihilikkusega. Kui oleme Luigaga nõus, et Renner „sihilikult“ suurendab Harju mässus langenud sakslaste arvu 1800 pro 308 (resp. 300), siis oleks õige arv umbes 6 korda väiksem¹⁾. Seegi on ligi 10 korda vähem kui arvude suhe, mis venelastel tõesti langenud ja Renneri teatel langenute (vt. edasi pihkvalaste Otepää retke) vahel. See arv ei ole siis liiga suur vahekorras, aga meie võime küll seletada, et Renner-Hoenekel leiduv mässu-

1) Huvitav on märkida, et dr. Luiga just sealt kirjutusviga ei otsi, kus see kõige enne esile tõuseb, nimelt nätt. Renneri teates, et Saare maalinna äravõtmisel langenud 9000 meest pro Wigandi teade 2000. Hoenekel võis olla väga hästi 2 tuhat, sest eksida „9“ pro „2“ on kerge kirjutuse segasuse puhul. Luigal on sobivam mässu suureks puhuda, sellepärast sobitab ta Renneri teate terve Saaremaa langenute kohta.

kirjeldus on vähemalt umbes 6 korda suuremaks puhutud — selleks, et õigustada maa ordu alla saamist¹⁾.

Sellega muutub Luiga poolt esile tõstetud sihilikkus kahe teraga mõõgaks, mille kriitiline tera Luiga enese vastu kõige pealt sihitud, sest siis pole meil õieti tegemist vabadusliikumisega, vaid — n. ü. väikese „putshiga“.

Õige mitu „viga“ teeb dr. Luiga ka Vene kroonikate tõlgendamisel ja tõlkimiselgi; nii näit.:

Luiga 93. lhk.:

„... Pihkvalastest said surma selles lahingus 17 inimest, aga mõned teised pihkvalased¹⁾, vanad ja poored, läksid segaseks unepuuduse tõttu (безсоніемъ одурѣли), ning palju neist hukkus metsades eksides, teised tulid välja metsast pärast lahingut...“

Pihkva kroonika (Pogodin'i väljaanne, 27. lhk.): „...И убиша Псковичъ на томъ бою 17 человекъ; а иніи²⁾ безсоніемъ одурѣли и старыя и молодыя, и тако блудячи по лѣсу много ихъ погибло, а иные послѣ рати вышли...“

See kirjeldus käib 1343. a. 1. juuni lahingu kohta sakslaste ja pihkvalaste vahel. Luiga tõlkest selgub, nagu oleks pihkva vägede olukord väga kurb olnud. See tuleb sellest, et Luiga on tõlkinud sõna „иніи“ — „mõned teised pihkvalased“. Kuid see on eksitus. Esiteks sõnal „иный“ ja teistel sarnaseil vormidel (slaavi keeles) on vanas vene keeles mitu tähendust. Mõnikord tähendab ta küll „mõni“ (vene keeles нѣкоторый), teinekord aga tõlgitakse seda ka sõnaga „teine“ (vene k. „другой“, ladina k. „alius“³⁾), ja omandab sellega ka tähenduse teine, too (nood), võbras; siin siis resp. „vastased“, „sakslased“.

1) Lugeja märkab, et ma siin niipalju enese tõekspidamisi ei esita, kui näitan, kuidas Luiga võtteid jäljendades aga palju usutavamalt jõuame hoopis vastupidistele tulemustele (vrđl. ka Luiga 137. lhk. — Renneri ja Russowi sihilikkuse motiivide kohta). Igatahes on huvitav märkida, et kui me kõik arvulised suurused Eesti sõjavägede, langenute jne. kohta, mis esinevad Hoenekel tuhandesuurustes ja suuremais arvudes, jagame umbes kuuega (6), siis me saame võrdlemisi usutavad ja proportsionaalselt sobivad ka võrreldes sakslaste vastavate arvudega suurused, mis näitavad kui mitte rohkem, siis seda, et Hoeneke Riimikroonika arvud kohati sugugi tõenäolisemad pole kui üldiselt tollaegsete kroonikate analoogilised teated.

2) Minu sõrendus — J. L. Huvitav on märkida, et sõnavormid „иніи“ ja „иные“ esinevad mõlemad kroonikas (kas juhuslik ortograafia?).

3) Vrđl. näit. sellekohaseid sõnaraamatuid ja materjalikogusid, nii Срезневскій — Матеріалы для словаря древне-русскаго языка. Петербургъ 1893.

Et siin just sakslastest kõneldakse, sellele tule-
musele jõuame ka teisel teel. Nimelt kõneldakse krooni-
kas eespool pihkvalaste kaotusest ja loendatakse Pihkva
kaotused, nimelt: ... и на первомъ сступѣ убиша Кира
Костянтиновича ... и инѣхъ Псковичъ; (ja siit edasi
sakslaste kaotused:) и Богъ поможе мужемъ Псковичемъ
и Изборянамъ, посѣкоша Нѣмецъ... овыхъ побиха, а
инии прочъ побѣгоша посрамлени, и сташа Псковичи
на костехъ. (И убиша Псковичъ на томъ бою 17 чело-
вѣкъ¹⁾; а инии...²⁾

Kuna kroonika, nagu harilikult, kummagi poole kao-
tusest ka siin eraldi kõneleb, ja pealegi pihkva kroonika
hooplemisviisile sugugi ei sobi jutt, nagu oleksid pihkva-
lased — segaseks läinud, metsas viibinud jne., siis on
täiesti kindel, et dr. Luiga poolt pihkvalaste omaks tunnis-
tatud kirjeldus — otse vastupidi — käib sakslaste kohta.
Säärane eksitus on seda halvem, et Pihkva
kroonika toimetaja joone all eriti tähele-
panu sellele juhib, et „инии“ all tuleb mõista
„sakslasi“, ja et see eksitus väga suurt osa
etendab terves dr. Luiga käsitluses Pihkva
sõjakäigu kohta. Sest arvamine, et Pihkva vägi
oli väsinud, on näit. pea ainukeseks „tõenduseks“ Luiga
oletusele, et pihkvalased tervelt 5 ööd-päeva sadulast maha
saamata sakslaste eest põgenemas olnud.

Teiseks on dr. Luiga oletus ka 5-päevasest tagane-
misest täiesti vastuvõetamatu muilgi põhjustel. Esiteks juba
iseenelele vasturääkivuse pärast. Luiga järele olevat see
taganemine olnud „paaniline“, kuid pole siiski „kiirmarsil“
sündinud³⁾, sest pihkva „arjergard pidi alatasa pealesuru-
vaid saksa eelvägesid tagasi tõrjuma“ (Luiga 94. lhk.) —
sellepärast olevat pihkva vägi, käies 80—90 versta viie
päevaga, nii ära väsinud! Pihkva kroonika aga teatab
selgesti, et kogu sõjakäik kestnud 5 päeva. Nimelt sõi-
deti välja 26. mail („...мѣсяца Мая въ 26-й день на память
Святого Апостола Карпа нагадавшеся Псковичи со

1) Klambritesse suletud arvuline teade pihkva kaotuste kohta
leidub ühes kroonika tekstivariandis õigemal kohal — langenute loendi
järel; vrdl. ka Pihkva kroonika toimetaja sellekohane ääremärkus.

2) Mis tähenduses siin „инии“ tuleb võtta, jääb sellega stiiliküsi-
museks: klambritesse suletu ärajäämisega jõuame mõlemate viisidega
samale tulemusele.

3) Olgu nimetatud, et 96. lhk. Luiga sama pihkva väe teekonna
kohta „Vastselinnast Pihkva Irboska kaudu“ — umbes 80 versta, mis
2 päeva kestnud, ütleb: „see ei olnud enam marssimine, vaid kiirsammul
põgenemine“(1).

Изборяны, подъяша всю область Псковскую, и поѣхаша воевати земли Нѣмецкія...“) ja lahing oli 1. juunil tagasitulekul, nii et ütlus „... и воевавшие села Нѣмецкая около Медвѣже головѣ 5 дней и 5 ночей, не слазячи съ коней, гдѣ то не бывали отцы и дѣды...“ tuleb mõista muidugi nii, et nad Otepää all selle 5 päeva jooksul ära käisid¹⁾. Et nad kõik see aeg sadulas olnud, see kriiputab just veel eriti alla retke kiiret iseloomu. Luiga oletus, et sadulas olemine tähtivat seda, et nad 5 päeva ei saanud rüüstata Otepää all, mispärast „5-päevane rüüstamine“ olevat ainult kõnekäänd, on eksitus loogiliseltki. Sest just, nagu märgitud, on „sadulas olemine“ piltlik kõnekäänd. Luiga „eksib“ sellepärast, oletades, nagu oleksid pihkvalased juba 26. mail Otepää all olnud²⁾, mis tuleb aga pihkva kroonikast valesti „arusaamisest“ (see „arusaamine“ on aga Luiga hüpoteesidele sobiv!).

Sellega langeb ka ära dr. Luiga pea-argument, nagu oleksid pihkvalased eestlastele appi tulnud, aga Otepää alt saksa ratsaväe eest leidnud³⁾. Ei räägi ju Vene kroonikad sõnagi eestlaste osast selles retkes. Ei sobi ka Pihkva kroonika kirjeldusele „... и поѣхаше Псковичи во Псковъ со многимъ полономъ. А Нѣмцы скопивше силу, ополчився, погнаша въ слѣдъ Псковичъ... и надгониша Псковичи“... seletus saksa ratsaväest, kes juba retke kestel kuskil ees olnud. Terve pihkva kroonika jutustamislaad ei lase kahelda, et pihkvalased kiiret röövkäiku ette võttes Liivimaale sisse tungisid — ja kohe püüdsid koju rutata. Koduteel aga said neid sakslased kätte (kroonika laseb paista, et need tagaajamisest väsinud olid). Ootamatust kokkusattumisest üllatatud ja kohmetunud, — olid nad ju röövimas ega oodanud lahingut — sattusid pihkvalastest mõned segadusse, kuid kogudes end võitsid lahingu, mis ei olnud kuigi suur. Et Hoeneke Renneri teatel selles lahingus langenud 1000 venelast, siis oletab dr. Luiga, et siin veel üks teine lahing olnud, kus langenud tõesti 1000 meest, ja nimelt eestlast (!).

Kas me tõesti nii suurt usaldust tohime kinkida sellele (riimi-) kroonika teatele, seda näeme, kui kõrvutame selle episoodi kirjelduse Vene ja Hoeneke-Renneri kroonikais.

1) Sellega sobib väga hästi ka novgorodi kroonika teade 8 ööst-päevast, sest pihkva kroonika näib arvestavat sõjakäigu pikkust ainult 1. juuni lahinguni, Novgorodi kroonika aga vägede kojujõudmiseni.

2) Luiga, 94. lhk.

3) sealsamas.

Pihkva kroonika teatab:

Pihkvalasi langes 17,
ja loeb üles muu seas:

„Кира (Кюра)... и инѣхъ
Псковичь“.

Sakslasi langenu-
d palju:

„блудячи по лѣсу много¹⁾
ихъ погибло“.

Hoeneke-Renner kõneleb,
et sakslasi langes 18,
nimelt:

Johan v. Löwenwolde,
Joh. de Withe, 2 orduvenda
ja 14 sakslast.

Venelasi langenu-
d „dusent
Russen“.

Renneriga kooskõlas teatab veel Novgorodi kroonika,
et langenu-
d ka orduvendade „vürst“ (князь); selle all
tuleb muidugi Joh. v. Löwenwoldet mõista, kelle lange-
mine nähtavasti sakslaste kaotuse peapõhjus näib olevatki.

Langenute vahekord on arvuliselt aga kaunis pro-
portsionaalne (17:18) oma maa kroonikate teadete järgi.
Vastaspoole kohta liialdavad ka siin kroonikad, nagu ikka.
Sellest küljest pole Hoeneke-Renneri „1000“ sugugi konk-
reetsem või täpsam võrreldes venelaste suusõnalise sele-
tusega „paljudest“ sakslastest, kes tapetud või unepuuduse
tõttu segaseks läinud jne.

Ei näe mingisugust alust Luiga oletusele, et sakslasi
tõesti rohkem oleks langenu-
d selles mõttes, et „lihtsate
meeste langemisest ei kõnele Renneri kroonika harilikult
mitte“, sest Hoeneke-Renneri mainitud „14 sakslast“ esi-
nevad eraldi nimetatud kahe orduvenna kõrval ikka võrd-
lemisi lihtsate meestena, ja kas lõppude lõpuks see Renneri
arv, kui ta sakslaste kaotusest kõneleb, polegi just õige,
ja näit. eestlaste kaotused Tallinna all ning mujal pole
tõelikult säärases vahekorras Hoenekega, nagu umbes siin
17:1000²⁾. Kui me aga siin venelaste teatele sakslaste
suurtest kaotustest usalduse kingime ja konsekventselt ka
Hoeneke „1000 venelast“ faktina võtame, siis jäävad need
venelased ikka venelasteks, mitte eestlasteks, nagu Luiga
tahab. Kuid Luiga ei tembelda mitte ainult need fiktiivsed
„1000 venelast“ eestlasteks, vaid terve pihkva väe arvu,
mille suurust arvestavad Hoeneke-Renner ja Novgorodi
kroonika 5000-ndeliseks, selles mõttes, et see a r v käivat eest-
laste kohta.

1) Juhin veel kord erilist tähelepanu sellele umbmäärasele „много“;
kui selle all oleksid pihkvalased mõeldavad, siis ei tohiks see teade
p i h k v a kroonikas leiduda, mis ometi pidi teadma oma meeste lange-
nute arvu.

2) Vrdl. eespool mõningaid näiteid Hoeneke-Renneri arvude
kohta. Suuremaid vigu Luiga töös on, et ta juba eeskätt usaldab ja
veel suurendabki kroonikate poolt esitatud arvusid.

Ainuke alus, millele Luiga siin veel tugeneb, on Novgorodi kroonika teade 6852. (resp. 1344.) aastast, et peale seda kui Eesti („Чюдъ“) oli maha löönud oma „bojaare“ 300, läinud „velnevitšid“ tartlastega neile peale, löönud neist 14 000 „... а избытокъ убѣжа въ Островскую землю; тамо по нихъ ходиша Вельневичи въ Островскую землю, ихъ же не взяша, но сами биты отъидоша“. See „избытокъ“, Luiga järele, olevatki see 5000-meheline eesti sõjavägi Otepää rindel, kes 1343. a. ülalkäsitatud episoodis nii suurt osa etendanud. Kuid sellele teatele ei saa absoluutselt midagi põhjendada. Juba see, et kroonika eksib aastaarvuga, kuna ta pihkvalaste retke pikalt käsitelles selle õigesse aastaarvu asetab, näitab, et venelased midagi ei teadnud Pihkva retke aegsest eestlaste osast. Pealegi on see kroonika teade ise väga umbkaudne, mässu piirkonda ja „rahustajaid“ määrates, mis ei sobi sugugi Hoeneker-Renneri täpsate teadetega.

Pealegi — olgu muu seas tähendatud — ei või me sugugi nii kategoorilised olla „Островская земля“ all „Ostrovi maad resp. piirkonda“ mõistes, sest Ostrov oli sel ajal ikkagi võrdlemisi tähtsusetu paigake (ta nimigi figureerib minu teada esimest korda 1341. a. dokumentides), nii et väga kahtlane näib, kuidas Novgorodi kroonika, mis kõneleb näit. siinsamas „Ругодивская волость'ist“, korraga esitab „Ostrovimaa“. Kas ei oleks õigem tõlgendada sõna-sõnalt „Saaremaa“? Saaremaa mäss oli hiljemini — ja Vene kroonika võis sellest küll kõnelda, kui ka arvesse võtame, et sakslased seal alguses lüüa said, nagu oleksid „järeleläänud“ velnevitšid¹⁾ seal lüüa saanud²⁾. Siis oleks ka paremini mõistetav, miks kroonika nii hiljaks jääb oma mässuteatega; pealegi oli 1344. a. õige tähtis moment Saaremaa mässus. Kui me siiski tahaksime „Островская земля“ all Ostrovi piirkonda mõista, siis võime pihkva kroonika teatest ainult seda aktsepeerida, et on eestlasi põgenenud Ostrovi piirkonda. Aga et „velnevitšid“ just eestlaste käest siin lüüa saanud, seda pole ju otsekohe öeldud: mõeldakse ainult, et tagaajajad „биты отъидоша“, mis ka siis võimalik, kui oletaksime, et just venelased need „lööjad“ olidki. Eriti võimata on oletada,

1) „Velnevitšide“ nimi, nagu üldtuntud, on tulnud vana-aegsest Viljandi nimetusest. Et dr. Luiga seda 92. lhk. (ordu) „velledega“ tahab ühendada, see näitab jällegi, kui umbkaudselt dr. Luiga asub küsimusi lahendama.

2) Sellega sobib ka ordumeistri teade Wigandi kroonikas, nagu oleksid harjulaste käed Saare mässus tegevad olnud.

nagu oleksid eestlased liikudes orduvägedega kokku saanud, sest kroonikas on öeldud, et põgenejad juba olid jõudnud „ВЪ Островскую землю“.

Igatahes on tõenäoline, et Hoeneke teade saatkonnast venelaste juurde kuulub subjektiivsete põhjenduste hulka. Dr. med. Luiga hüpotees Eesti ja Pihkva liidust või ühistööst ei kannata kriitikat välja. Et Eesti mäss ka udselt võis Pihkva retke mõjutada, on muidugi iseenesest mõistetav. Sest Pihkva retk näib vastutasuks olevat sama kevadel olnud ordumeistri retkele Irboska alla ¹⁾. Ja kui oletame, et pihkvalased aru said, et ordumeistril tuli järsku mujal viibida — nimelt Harju mässuga ühenduses olevaid sündmusi lahendamas olla, siis on mõistetav, et Pihkvalased ruttasid olukorda kasutama — retke tehes selja taha. Aga see on hoopis iseasi!

Teiste allikate tarvitamisest dr. med. Luiga poolt.

Dr. Luiga ei tee saatuslikke eksitusi mitte ainult kroonikate valgustamisel, vaid samu raskeid komistusi tuleb tal ette ka ajaloo-käsitluste tsiteerimisel, tõlgendamisel jne. Et dr. Luigal arusaamine täiesti puudub ajaloo-allikate suhtelisest väärtusest, selgub juba sellestki, et ta tsiteerib kõrvuti esimese ja teise järgu allikatega Seraphimi (kellest ta korra isegi suure numbri teeb: Seraphim olevat ühes kohas korraga ordu kavatsusi küüniliselt (!) paljastanud, vrdl. Luiga 44. lhk.), Lindequisti „Üleüldist ajalugu“, „Baldamus-Weberit“ (pro „Weber-Baldamus“) (lhk. 35), Assonit, Kuhlbarši, Brandis't, Hiärni, kolonel Tõrvandi suusõnalist arvamist; viimase teadmistega sõjalisel alal moodsa teaduse kõrguse seisukohast strateegias, taktikas jne. ei hakka küll keegi ajaloolane võistlema, ent ajalugu on ikka iseasi ka sõjaliste küsimuste vaatlemisel ajaloo arenemiskäigus. Näit. ei pretendeeri tänapäev keegi loodusteadlane Demokritose süsteemi eritundmisele, sellepärast, et ta loodusteadust tunneb.

Siin kõrval esineb niisugune loogika, et dr. Luiga kirjutab näit. Schjöthi lause kõrvale, mis kõneleb, et Waldemar II kavatsenud Eestimaale asutada Riias sõltumatu piiskopkonna, oma seletuse: „... Valdemar II poliitika sihiks oli ... luua Eestis Daani mõju piirkonnas olevat, kuid muidu rippumatut kirikuriiki“ (Luiga, 15. lhk.). Dr. Luiga

1) Üldiselt oli see retk õieti ainult lüli vastastikkude retkede ahelas, sest neil aastail olid need jällegi sagedamaiks muutunud.

ei näi teadvat, et iseseisvaid piiskopkondi võib asutada ja on asutatud mitmel puhul, ilma et juttugi oleks „muidu rippumatuist kirikuriikidest“.

Raske on meil leida dr. Luiga juures laitmatut tsi-taati. Kui puudutada ta puudulikke ja pea tundmatuseni moonutatud tsitaate näit. Rutenbergist (Geschichte der Ost-seeprovinzen, I Bd., Leipzig 1859), siis tuleb tal siinsamas ette juhtumusi, kus on osatud tsiteeritavast otse vastu-pidist välja lugeda. Nii näit. 26. lhk. kõneldes paavsti-bullast, kus kõne alla on võetud, et ordu võiks elanikke rahule sundida „per captionem et retentionem pignorum“, s. o. pantide võtmisega. Nagu teada, on selle bulla põhjal päriselanikelt lapsi pandiks võetud, sest vanas ladina-keeles tarvitati osaliselt „lapse“ jaoks metafoori „pant“. Luiga kirjutab: „See kahemõttelisus on paavstilt (Ruten-bergi arvates) meelega loodud“. Dr. Luiga pole küll lige-malt seletanud, kus Rutenberg seda „arvab“, kuid kindel on, et Rutenberg op. cit. 172. lhk. hoopis vastupidisest kõneleb, nimelt, et ordu on, vastu paavsti seisukohta, siin kahtla-selt talitanud.

Esimese järgu ajaloo-allikate (dokumentide, „urkun-dede“ jne.) juures on sobivam peatuda Luiga poolt esi-tatud sündmustiku asjalise külje vaatlemisel. Kuid mär-gime siin siiski iseloomustava viperuse, mis võhikule, aja-loolise mõtteviisi lagedale inimesele andeksantav, dr. med. Luigale aga küll vaevalt lubatav nähtus. See leidub nimelt dr. Luiga teoses 158. jj. lhk. Seal võetakse kõne alla dokument 16. maist 1343 (trükitud Bunge „Livlän-disches Urkundenbuch'is“, II köites), mis esineb lepin-gu n a Goswin von Herke ja Taani vasallide vahel. Dr. med. Luiga aga nimetab seda l e n d l e h e k s : „Goswin von Herke esimestest tegudest... on lendlehe väljasaatmine 16. mail „kõigile, kõigile, kõigile“: „kõigile ristiusulistele, kes käes-olevat kirja näevad ehk temast kuulevad“ (Luiga, 158. lhk.). (Samuti võrdlemisi sarnase dokumendi kohta 27. okt. 1343: „... dokument on seda jultunum, et ta laiali saadeti, et ta lendu lasti just enne...“ Luiga 160. lhk.). „Lendulask-misest“ ja „lailisaatmisest“ ei või ettevaatlik a j a l o o l a n e siin küll sõnagi lausuda. Nagu ülaltoodud tsitaadist näha, on dr. med. Luiga eksitusse viidud lepingu sissejuhatava vormeliga: „Kõigile ristiusulistele...“ See vormel (doku-mendis kujul: „Universis Christi fidelibus praesentia visuris vel auditoris“) on aga ü l d i n e selleaegsetele dokumentidele, lepingutele ja — enam-vähem varieeritud kujul — ka kvii-tungitelegi (vrdl. näit. samas „Urkundenbuch'is“ leiduv

kviitung 11. maist 1343 — „Omnibus praesens scriptum cernentibus...“ või Padise abti Nicolause ja rootslaste vaheline ostu-müügi leping 28. apr. 1345, kus see vormel on pea täiesti sama: „Universis Christi fidelibus, praesentes litteras inspecturis seu auditoris“ — jne. jne. — igal dokumendil Urkundenbuch'is, mis enesest just jutustavat kirja või s. s. ei kujuta). Ometi ei teinud keegi näit. oma maatüki müügi lepingus mingit „lendlehte“ või „proklamatsiooni“ — ajal, kus terminus technicus „lendleht“ on juba sellepärast anakronism, et puudus trükikunst. Üldse aga sarnasest üldisest resp. mitteolulisest vormelist midagi välja lugeda — ainult see omaette, kui me kõrvale jäta-sime ka ülalesitatud näited, tõendab, et dr. med. J. Luiga teos on väga heaks eeskujuks, et näidata, kuidas ajaloo-allikaid mitte ei pea tarvitama.

(Lõpp.)

Juh. Libe.

Maurus Jókai eestikeelsete tõlgete bibliograafia.

Kuukirja Eesti Kirjanduse käesoleva aastakäigu 4. numbris (lhk. 139 jj.) ilmutas ALBERT KRUIUS Jókai eestikeelsete tõlgete bibliograafia, pealkirja all „*Jókai Mór Eesti kirjanduses*“, mis sama kuukirja 6. numbris parandati ja täiendati A. ROOSE poolt (lhk. 230 jj.). Viimane kirjutus piirdub vaid märkmetega JÓKAI uuemaist hindamisist eesti kirjanduses. JÓKA eestikeelsele bibliograafiale lisab ta ainult ühe uuema tõlke.

Ungari fantastikailma suurvaimu saja-aastase sünnipäeva puhul otsustas *Ungari Välispolitiline Selts* välja anda JÓKAI rahvusvahelise bibliograafia. *Ungari Teadusteakadeemia* raamatukogu juhataja ZOLTÁN FERENCZI, kellele usaldati JÓKAI tõlgete bibliografeerimine, tegi nende ridade kirjutajale ettepaneku olla abiks eesti-, soome-, läti-, leedu- ja venekeelsete JÓKAI tõlgete bibliografeerimisel. Siia kuuluvad uurimused andsid üllatavaid tulemusi. Ungaris polnud senini mingit teadet JÓKAI eesti-, läti- ja ledukeelseist tõlkeist. Nüüd selgus aga, et on olemas 47 eestikeelset, 22 läti- ja 4 ledukeelset tõlget. Soomekeelsete tõlgete arv on tõusnud vahepeal 17-lt 50 peale ja venekeelsete arv *Venemaa avaliku raamatukogu teadete büroo* (Spravocnoe Bjuro pri Rossiiskoi Publicnoi Biblioteki) andmetel 12-lt 21 peale.

Et sel alal senini „terra incognita“ Eesti omandab JÓKAI rahvusvahelises bibliograafias tähelepanndava koha, on tarvilik täiendatult avaldada JÓKAI eestikeelsete tõlgete bibliograafia. KRUUS'i kokkuseatud bibliograafia pole mitte ainult puudulik, vaid on ka vigadega ja korratu. Tema 38-st andmest ei või jääda ükski lisanduseta, täienduseta või paranduseta. Tõlgete arv ulatub vastavalt KRUUS'i andmetele juba 47-ni.

KRUUS'i ebaõiged teated on märgitud alljärgnevas bibliograafias nurksulgudesse. Iga pealkirja juures on tähendatud ungarikeelne originaal-pealkiri. Juhul, kui eestikeelne pealkiri erineb ungarikeelsest (nagu sagedasti), siis on toodud ka ungarikeelse originaal-pealkirja eestikeelne tõlge. Eestikeelsed tõlked on enamasti saksa keelest. Ainult ühel juhul võib näidata vene ja kahel ungari allikate tarvitamist. Saksakeelses tõlkes on aga ungarikeelsed originaal-pealkirjad alati teisendatud. Nende teisenduste täppis kindlakstegemine nõuaks palju vaeva ja aega. Selles suhtes on võimaldanud suurt kaasabi dr. phil. ELISABETH FÜHRER Budapestis, kellele avaldan selle eest tänu.

Ungarikeelsed pealkirjad on toodud 100-kõitelise rahvusväljaande (100-kötetes nemzeti kiadás) järele (Budapest, Révai, 1894—98). Erineval juhul on tähendatud vastav allikas, kust pealkiri võetud. Jutustuste juures, mis pole ilmunud iseseisvalt, on märgi Vt. (=vaata) järel ära tähendatud kõite pealkiri, kus need avaldatud. Teised lühendused on: K. = KRUUS, tr. = trükikoda ehk trükk, E. = eestistanud.

JÓKAI eestikeelsete tõlgete bibliograafia avaldati suuremalt osalt käesolevate ridade kirjutaja kaastegevusel hiljuti ilmunud raamatus: JOHANN GÁL, *Jókai élete és irói jelleme* (Jókai elu ja tema kirjaniku-iseloom), Berlin, Voggenreiter, 1925, 303 lhk. Selle raamatu teated on täielikumad KRUUS'i omist, kuid tuleb ette siiski mõningaid sisu- ja trükivigu. GÁL'i andmete järele omab Eesti JÓKAI tõlgete arvu poolest kuuendat kohta — Saksa (220), Inglismaa ning P.-Ameerika (70), Poola (70), Soome (50) ja Tšehhi (49) järel.

I.

Iseseisvalt ilmunud tõlked:

1. Kulda väärt mees (Az arany ember). E. EDUARD WILDE. Tallinna, „Virulase“ toim., 1886. Tr. J. Herms. 16°, 640 lhk. [K-l puuduvad kolm viimast märkust.]

2. Kahekümne kopikaline [K-l kopikuline] tüdruk (Az egyhuszasos leány. Vt. Targallyak). E. J. M.

SOMMER. Tallinna, August Busch, 1894. Tr. H. Laakmann, Tartu. 16°, 44 lhk. [K-1 puuduvad kolm viimast märkust.]

3. Sala tee (Páter Péter = Paater Peeter) [K-1 (Titkos út)?]. E. P. GRÜNFELDT. Tallinna, Joh. Busch, [1898]. Tr. M. Schiffer ja Tidermann. 16°, 144 lhk. [K-1 puuduvad neli viimast märkust. Ta toob terve Vene tsensoriloo teksti, mis tekitab lugejas arvamise, nagu poleks teistel tõlgetel üldse tsensoriluba. Nähtavasti on selle bibliograafias ebahariliku ja naiivse lisanduse toomist tinginud asjaolu, et tema abil näidata tõlke ilmumisaastat. Sellepärast on õige asetada aasta-arv nurksulgudesse.]

4. Mustlase parun (A cigánybáró) [K-1 Cigánybáró]. E. L. GROSSSCHMIDT [K-1 Grossschmidt]. Viljandi, J. Reevits, 1899. Tr. Schnakenburg Tartu. 16°, 76 (1) lhk. [K-1 puuduvad kõik andmed. Tema märkuse järele ei läinud tal korda nimetatud raamatut leida, kuna tööpoolest selle eksemplarid leiduvad nii Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogus kui ka Tartu linna avalikus raamatukogus.]

5. Pärandusepetja (A barátfalvi lévita = Leevit Barátfalvast). E. M. NEUMANN ja E. J. ÖUNAPUU. Jurjev, „Uue Aja“ kirjastus, 1899. Tr. Hermann. Väike 8°, (4) 112 lhk. [K-1 puuduvad kolm viimast märkust.] Teisel lehel Jókai rinnapilt.

6. Ususalgaja (A hittagadó. Vt. Milyenek a férfiak?). E. M. SCHULTZ. Viljandi, J. Reevits, 1899. Tr. A. Peet. 16°, 51 lhk. [K-1 puuduvad peale tõlkija kõik muud andmed. Tema märkuse järele ei läinud tal korda seda raamatut leida, kuna tööpoolest selle eksemplarid leiduvad nii Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogus kui ka Tartu linna avalikus raamatukogus.]

7. Kahe sarvega mees (Kétszarvu ember). E. P. GRÜNFELDT. Jurjev, Ed. Mäesepp, 1900. Tr. K. Mattiesen. 16°, 164 lhk. [Kolm viimast märkust puuduvad K-1.]

8. Hingevõrgutaja (A lélekidomár) [K-1 Lélekidomár]. E. M. NEUMANN. Tallinna, M. Neumanni kirjastus, 1902. Tr. M. Schiffer ja M. Antje. Väike 8°, (1) 352 lhk. [K-1 kolm viimast märkust puuduvad.]

9. Odav tüdruk (Az egyhuszasos leány = Kahekümmeline tüdruk [K-1 Az olcsó leány]. Vt. Targallyak). E. ELVINE FELDMANN. [Tartu], „Olevik“, [1903]. Tr. K. Koppel. Väike 8°, 56 lhk. [Kolm viimast märkust puuduvad K-1. Siin toob ta jälle Vene tsensoriloo teksti.] See raamat sisaldab kolm jutustust, millest ainult esimene on Jókai oma (lhk: 3—36).

10. Hoi a naisterahva eest! (A kalifa papucsá = Kaliifi tuhvel [K-l Hosszúhajú veszedelem]. Vt. Milyenek a nők?). E. ELVINE FELDMANN. Jurjev, K. Koppeli kirjastus, [1904]. Tr. K. Koppel. Väike 8°, 48 lhk. Peale esimese jutustuse, mille pealkirja kannab kogu, sisaldab see veel kuus järgmist Jókai jutustust: 2. Haljasnökk (A gyerkőcz = Poisikene. Vt. Véres könyv). — 3. Kirjapakikene (A láthatatlan seb = Nägematu haav. Vt. Dekameron I). — 4. Näokate (A fátyol = Loor. Vt. Túl a láthatáron. Jókai Mór hátrahagyott művei). — 5. Vanaema (A jó öreg aszszony = Vana hea naine. Vt. Életemből II). — 6. Liig ilus (A halálfős arc = Surnupeaga nägu. Vt. Dekameron III). — 7. Malelual (A veszélyes sakkjáték = Hädaohklik malepartii. Vt. Véres könyv). [Kõik need andmed puuduvad K-l. Tema toob jälle Vene tsensoriloo teksti.]

11. Varanduse - hoidja (Fortunatus Imre = Emerich Fortunatus. Vt. Hangok a vihar után). E. ELVINE FELDMANN. Jurjev, K. Koppeli kirjastus, [1904]. Tr. K. Koppel. Väike 8°, 48 lhk. [K-l tõlkija valetsi — Weltmann. K-l puuduvad kõik andmed, põhjendades seda raamatu mitteleidmisega. Mõlemas eespoolnimetatud raamatukogus leiduvad aga selle eksemplarid.]

12. Mererõõvlite kuningas (A kalózkirály [K-l Kalózkirály]. Vt. Hangok a vihar után). E. O. BRUNBERG. Tallinna, M. Oit, [1907]. Tr. W. Ehrenpreis. Väike 8°, 104 lhk. [Neli viimast märkust puuduvad K-l, samuti ka märkus, et raamat leidub mõlemas eespoolnimetatud raamatukogus.]

13. Vaimukas võllaröög (Lenczi fráter = Frater Lenczi. Vt. A fekete vér). E. J. A. RAHAMÄGI. Tartu, Schnakenburg, 1909. Tr. Schnakenburg. 16°, 104 lhk. [Kolm viimast märkust puuduvad K-l.]

14. Ofeni viimane pascha (Az utolsó budai basa [K-l pasa]. Vt. Novellák). Tõlkija tähendamata. Tallinna, Ploompuu, [1913]. Tr. M. Schiffer. 8°, 64 lhk. [Neli viimast märkust puuduvad K-l.]

15. Põgenemisel (A szökevény = Põgeneja. Vt. Árnyképek). E. H. CRYKBERG. Tartu, Meie Aastasaja Kirjastus, 1914. Tr. Georg Zirk. 12°, 60 lhk. [K-l on ära märkimata ungarikeelne originaal-pealkiri. Tema tähendus „teine väljaanne“ on ebaõige. Kolm viimast märkust puuduvad tal.]

16. Silm silma vastu (A rabnő = Vangistatud naine. Vt. Milyenek a nők?). E. H. CRYKBERG. Tartu, Meie Aastasaja Kirjastus, 1914. Tr. Georg Zirk. 16°, 76

lhk. [K-l on ära märkimata ungarikeelne originaal-pealkiri ja puuduvad kolm viimast märkust.]

17. Kakskümmendtuhat aastat jää all (Egész az északi pólusig = Kuni põhjanabani). Avalikudes raamatukogudes ei leidu seda raamatut. Tartus Hermann'i raamatukaupluse ja laenuraamatukogu trükitud kataloogis on märgitud nr. 2030. all. [K-l pole see tõlge üldse tähendatud.]

II.

Koguteostes, ajakirjades ja ajalehtedes ilmunud tõlked :

1. Vang (A jedikulai rab = Jedikula vang. Vt. Targallyak). E. J. PARN. „Valguse“ Lisaleht 1882. a., nr. 21—24. [K-l ungarikeelne pealkiri tähendamata.]

2. Jumalate kants (Bálványos vár = Bálványos'i loss). E. arvatavasti A. GRENZSTEIN. „Olevik“ 1884. a., nr. 26—33. [K-l ungarikeelne pealkiri tähendamata.]

3. Kurvad päevad (Szomorú napok). E. arvatavasti K. A. HERMANN. „Postimees“ 1886. a., nr. 11—51

4. Paater Peeter (Páter Péter). Tõlkija tähendamata. „Olevik“ 1887. a., nr. 33—50.

5. Feredsche (A feredzse [K-l Feredzse]. Vt. Megtörtént regék). E. EDUARD WILDE. „Postimees“ 1892. a., nr. 263—266. Seesama on ilmunud tema novellidekogus „Kännud ja käbid“. Tartu, K. A. Hermann, 1892. 175—199. lhk. [Tähendus sellest väljaandest puudub K-l.]

6. Üks vande kodupaik (Az átkozott ház = Neetud maja. Vt. Vadon virágai). E. H[ELENE] M[AA-SEN]. „Oleviku“ kalender 1893. aasta tarvis. Tartu, A. Grenzsteini trükk ja kirjastus, 1893. Lisa 9—19. lhk. [K-l puudub ungarikeelne originaal-pealkiri ja tähendus, et lehekülgede numbrid käivad lisa kohta. Raamat leidub Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogus, mispärast K. juhatus eraraamatukokku tarbetu.]

7. Vaene-laps (A koldusgyermek = Kerjuslaps. Vt. Dekameron III). E. K. A. H[ERMANN]. „Postimees“ 1894. a., nr. 283. [K-l valesti — nr. 285. Edasi puudub K-l ungarikeelne originaal-pealkiri ja tõlkija nimi.]

8. Vaenulised päälud (Az ellenséges koponyák. Vt. Életemből I). E. LIINA GROSSSCHMIDT [K-l Grossschmidt]. „Olevik“ 1895. a. [K-l valesti — 1887], nr. 24—26. [K-l puudub ungarikeelne originaal-pealkiri.]

9. Põgenemisel (A szökevény = Põgeneja. Vt. Árnyképek). E. M. PÖDDER. „Postimees“ 1897. a., nr.

48—57. [K-l valesti — 43. Peale selle puudub K-l ungari-keelne originaal-pealkiri.]

10. Vaesed rikkad (Szegény gazdagok). E. M. NEUMANN. „Postimees“ 1897. a., nr. 176—237.

11. Karpati [K-l Karpathi] mägede maakond [K-l maastik] hommikul (A szivárvány közepett = Kesk vikerkaart. Vt. És mégis mozog a föld I k. 308—310. l.). Tõlkija tähendamata. „Rahva Lõbuleht“ 1898. a., nr. 9, 193—194. lhk. [K-l puudub ungarikeelne originaal-pealkiri.]

12. Ohvitseri mõte (Boszniai huszárkaland = Husari juhtumused Bosnias. Vt. Targallyak). E. arvatavasti K. A. HERMANN. „Rahva Lõbuleht“ 1898. a., nr. 2, 39—41. lhk. [K-l puudub ungarikeelne originaal-pealkiri.]

13. Balatoni näkineiu (A Balaton völegényei = Balatoni peigmehed. Vt. Túl a láthatáron. Jókai Mór hátrahagyott müvei). Tõlkija tähendamata. „Olevik“ 1899. a., nr. 3. [K-l valesti — 1901 ja nr. 38. Peale selle puudub tal ungarikeelne originaal-pealkiri.]

14. Kirjapakikene (A láthatatlan seb = Nägematu haav [K-l (Levélcsoomag)?]. Vt. Dekameron I). E. H[ELENE] MAASEN. „Linda“ 1899. a., nr. 37, 600—602. lhk.

15. Ungari Naabob [K-l Nabob] (Egy magyar nábob). E. L. GROSSSCHMIDT [K-l Grosschmidt]. „Postimees“ 1899. a., nr. 1—59. Esimeses numbris on pealkirjaks veel „Ungria Nabob“.

16. Jumala tahtmine (Mire megvénülünk = Kuni meie vananeme). Lühendatud tõlge venekeelse „Božja Volja“ järele. Peterburi 1893 (tõlkija tähendamata) ja 1895 [1897], tõlkinud N. G. MAKSIMOV. E. S[AMUEL] LIND. „Rahva Lõbuleht“ 1900. a., nr. 3—11. [K-l puudub ungari-keelne originaal-pealkiri. Raamat leidub Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogus, mispärast K. juhatus eraraamatukokku tarbetu.]

17. Tschadra (A fátyol = Loor. Vt. Túl a láthatáron. Jókai Mór hátrahagyott müvei). E. JURI KOTSAR. „Olevik“ 1901. a., nr. 38. [K-l puudub ungarikeelne originaal-pealkiri.]

18. Zoltan Karpathi, Nabobi poeg (Kárpáthy Zoltán). E. A. PAULMEISTER. „Postimees“ 1903. a., nr. 105—189. [K-l puudub koma Karpathi järel.]

19. Balatoni järvel (A Balaton völegényei = Balatoni peigmehed [K-l Balaton tava]. Vt. Túl a láthatáron. Jókai Mór hátrahagyott müvei). E. J. KARU. „Linda“ 1904. a., 354—356. lhk.

20. Kuidas naisi võidetakse (Hogy nyerik meg a nőket. Vt. Dekameron II). Tõlkija tähendamata. „Rahva Lõbuleht“ 1904. a., nr. 9, 278—280. lhk. [K-l puudub täiesti.]

21. Mustad teemandid (Fekete gyémántok). E. K. A. HINDREY. „Postimees“ 1904. a., nr. 109—212. [K-i märkus „nr. 109. alates kuni aastakäigu lõpuni“ on ebaõige.]

22. Rikkad vaesed (A gazdag szegények). E. H[ANS] PÖÖGELMANN. „Teataja“ 1904. a., nr. 104—153. Leidub Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogus. [K-l puudub täiesti.]

23. Kuninga Matthiase hallikal (Mátyás király forrása. Vt. Mesék és regék). E. L. GROSSSCHMIDT. „Rahva Lõbuleht“ 1905. a., nr. 22, 696. lhk. [K-l puudub täiesti.]

24. Truudus [?]. E. L. GROSSSCHMIDT. „Rahva Lõbuleht“ 1905. a., nr. 5, 149—152. lhk. [K-l puudub täiesti.]

25. Murtud värvid (Mire megvénülünk = Kui vananeme). E. E. L. T. „Päevalehe“ ja „Aja“ kirjandusline lisa 1907. a., nr. 25—60. Leida T. Mutsu laenuramatukogust Tallinnas. [K-l puudub täiesti.]

26. Ei ole kuradit (Nincsen [K-l Nincs] ördög). E. M. M. „Õigus“ 1908. a., nr. 25—93. [K-l valesiti — 25—57.]

27. Kes ainult üks kord armastavad (Egy az Isten = Ainus Jumal). Tõlkija tähendamata. „Päevalehe“ kirjandusline lisa „Aeg“ 1909. a., nr. 1—59. Leidub mõlemas eespoolnimetatud raamatukogus. [K-l puudub täiesti.]

28. Armsad sugulased (Kedves atyafiak. Vt. Népvilág). E. ungari keelest JULIUS MARK. Ungari antologia. Tartu, Noor-Eesti Kirjastus, 1914. Tr. G. Zirk. 29—47. lhk.

29. Hiiu torn (A dagői torony. Vt. Targallyak). E. ungari keelest [ANTS MURAK]HN. „Postimees“ 1925. a., nr. 98, 99, 101—104, 106 ja 107. [K-l puudub täiesti.]

30. Balatoni järvel (A Balaton völegényei = Balatoni peigmehed. Vt. Túl a láthatáron. Jókai Mór hátrahagyott művei). E. A. J. „Agu“ 1925. a., nr. 8. [See tõlge ilmus peale K-i bibliograafiat.]

Stefan Csekey.

Päästke joomasõnu!

Joomasõnad, nagu üldse rahvaluule, osutuvad praegu kiirele kadumisele määratuks. Nende asemele astuvad uuemad kultuur-kõnekäänud. Seal, kust veel mõne aastakümne eest rikkalikult saadi rahvaluule-aineid, on nüüd ainult riismed. Et ülevaadet saada ainekute rändamisest, on tähtis veel üleskirjutamata teisendite lisa, kas või ainult riismed. Need võivad palju selgitada üksikute teisendite rändamise sihti. Et rahvaluule levis vanasti enamasti talguste ja muude pidude kaudu, siis selgub seesugusest ainekute rändamisest osalt vana-aegne ühenduse pidamine üksikuil hõimudel. Selle selgitamine oleks tähtis niihästi ajaloole kui ka keeleteadusele ja etnograafiale viimaste oletuste ja tulemuste järelekatsumiseks. Oma jagu tähtsust on joomasõnade kogumisel ka karskustöös, rahva vaadete karakteriseerimiseks joomise kohta. Ka on paljud neist kohased tarvitamiseks karskuskihutustöös.

Vanasõnu on Eestis dr. J. Hurti poolt laialdaselt kogutud. Käsikirjalistes kogudes säilitavaid vanasõnu on eestlastel vähemalt 60 000. Üksikute vanasõnade trükkimine ulatub meil XVII aastasatta. Neid trükiti esmalt eesti keeleteadustes H. Göseken'i, J. Hornung'i ja A. T. Hellepoolt. Välja arvatud üksikud vanasõnad, on ilmunud meil esimesena vanasõnade rühmitus 1660. a., kuna Soomes trükiti neid vähe hiljem, arvatavasti 1702. a. Erikirjutusi eesti vanasõnadest leidub A. W. Hupel'ist alates. Täielik eesti vanasõnade trükitud kogu, nagu Soomes A. V. Koskimies'i toimetatud, praegu alles puudub.

Trükitud ja käsikirjaliste joomasõnade kogu ulatub ainult mõnesajasse teisendisse. Suur osa maast on läbi korjamata ning selle joomasõnadest ei teata midagi. Kõnelemata teisenditest, ei ole ühtegi joomasõna-tüüpi üles tähendatud: Läänemaalt (välja arvatud Nigula, Vigala, Hiiu-Reigi), Harjumaalt (välja arv. Tallinna, Jüri, Jõe-lehtme, Harju-Jaani ja Kuusalu), Järvamaalt (välja arv. Ambla, J.-Jaani). Puuduvad teated veel järgmistest kihelkondadest: Jaani, Püha, Audru, Häädemeeste, Väandra, P.-Jakobi, Kõpu, Lüganuse, Viru-Nigula, Simuna, Torma, Laiuse, Maarja-Magdaleena, Puhja, Urvaste ja Hargla. Aga neist kihelkondadest, kust on teateid, on neid ainult 5—10 vanasõna.

Suureks raskuseks on joomasõnade kogumisel puudulik tüüpide tundmine. Üks teab ühte, teine teist, aga üldine kujutus asjast jääb kahvatuks. Joomasõnade üleskirjutuse

hõlbustuseks avaldan kirjakeelde tõlgitud ja sõnade järjekorda muutmata joomasõnade peatüübid:¹⁾

Kõrts:

1. Ei pill peret toida, pill toidab kõrtsi maid.
2. Hukka lähavad unemagajad, raisku lähavad rahalugejad, korda lähavad kõrtsiskäijad.
3. Kes kõrva sööb, see kõrtsi läheb.
4. ²⁾Kuhu Jumal ehitab kiriku, sinna kurat kõrtsi kõrvale.
5. Kus mägi, seal mõis, kus kungas, seal kõrts; talud soo ja raba sees (peal).
6. Kõrts ei ole põrguhaud, kirik ei ole taevariik.
7. ³⁾Kõrtsimeeste lapsed ja möldri sead olevat kõige halvemad loomad.
8. Kõrtsinaisal on kõige suurem kannatus.
9. Kõrtsi pink on tõrvane (pigine).
10. Kõrtsis kõigil viis paari härgi, kodus ei isast vasi katki (ehk: Joodikul on sada paari härgi, aga kui ta targaks saab, pole ühtegi).
11. Kõrtsis käimine kulutab kuue saba.
12. Kõrtsi viimist (pära) ja pulma töömeest (pärm) ei saa otsa.
13. Kõrts kuradi kabel.
14. Kõrtsmik on nõnda ahne raha järele kui kurat hinge järele.
15. Kõrts on pandud kõndijale, palvemaja patusele; kirik on pandud kõigile.

1) Vrd. A. V. Koskimies. Kokoelma Suomen Kansan Sananlaskuja. Helsingissä 1906, peamiselt lk. 7. 53—7. 79. 119—20. 123. 134. 156. 166. 174. 189. 198. 202—3. 208. 219. 251. 285. 287—90. 299. 319. 321. 356—8. 363. 395—6.

K. F. W. Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon, Leipzig 1867—80. Lk. I Bd. 222. 347. 374—8. 446—7. 986—8. II Bd. 171. 1233—4. 1641—5. IV Bd. 140—1. 249. 1283. 1315—27. V Bd. 86—125.

В. Даль, Пословицы русского народа. Москва 1862. Lk. 543—58. 842—5. 846—52. 864—77. 878—90. 911—3.

Ө. Я. Трейландъ, Матеріалы по этнографіи латышскаго племени. (Бривземніаксъ.) Труды этнографическаго отдѣла. Москва, 1881. Томъ XL кн. VI lk. 1—38.

И. Спрогисъ, Памятники латышскаго народнаго творчества. Вильна 1868. Lk. 287—9.

В. А. Дашковъ, Сборникъ антропологическихъ и этнографическихъ статей. Кн. II. Москва 1873. Lk. 205—6.

2) Lätis: „Kur baznīca, tur krūgs nav tālu“ (= kus kirik, seal ka kõrts mitte kaugel.) Ө. Я. Трейландъ, Матеріалы по этнографіи латышскаго племени, lk. 3.

3) „Pastors Kinder und Müllers Vieh Gedeihen selten oder nie.“ Uhenanud prof. W. Anderson.

16. Mida kõrtsis kõneled, seda külas kuuled.
17. Mina tahan sind kiita tühjas kirikus ja kuivas (õlletus) kõrtsis.
18. ¹⁾ Mine tengata kõrtsi või vihata sauna!
19. Naeri(maa) kaudu tee õigem, joodikul kõrtsi kaudu, noorel mehel neiu kaudu.
20. Orja vaev ja härja nuum, möldri matt ja kõrtsi teng peavad makstud saama.
21. Parem toasittur mees kui kõrtsilakkur.
22. Pea nõnda kiheleb, ta vist tahab kõrtsi.
23. Rumal saab kirikus peksta, aga tark mitte kõrtsiski.
24. Suutäis viina ei ole võlgu.
25. Ära keela kõrtsimehele kopikat ja möldrile matti.
26. Ära võta kõrtsist naist, võta töö juurest naine.

Joodik, joomine:

27. Andrus (andresepäev) aus mees annab jõulud, Toomas toores mees toob jõulud, Nut (?) hiivapulk viib jõulud.
28. Anna ihule, mida ihu igatseb!
29. Ega ju viin kedagi joodikuks ei tee, ega halb harjutus.
30. Ega minugi (sinugi) suu sarvest pole.
31. Ei kuule Jumal joodiku nutmist, ei hoora (portja) palvet.
32. Ennem unustab siga sita söömist kui joodik ametit.
33. Esmalt võtab mees pitsi, pärast võtab pits mehe.
34. Hoor külas, küla hukas, joodik majas, maja jones.
35. Hullul peal on ilmas palju vaeva!
36. Joobnut tuntakse jalust.
37. ²⁾ Jooda meest, küll mees näitab oma taba.
38. Joodik sööb, joodik joob, joodikule Jumal annab (ehk: Joodikule Jumal annab, mittejoojale töötab, ehk: Joodikul on Jumal rikas jne.).
39. Joodikud kukuvad pehmesti.
40. Joodikule annab susi (hunt) ka andeks (ehk: Joodiku õnn ei kao kuhugi, susigi annab jne.).
41. Joodikule antakse kulbiga.
42. Joodikul nälg, laisal veel suurem nälg.
43. Joodikul on jõllis silmad.

1) Samuti kõrtsi minemise aja kohta: „Veskile ja sepile mine vara, kõrtsi hilda“ soome vs. „Aikanansa kirkkoon, hiljan kapakkaan“. Lönnrot. — A. A. Koskenjaakko, Sananlaskututkimuksia. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B IX, I Helsinki 1920, lk. 67.

2) „Juota mies juowukfiin, jos tahdot tapania tietää“. Elias Lönnrot Suomen Kansan Sanalaskuja. Helsingissä, 1842, nr. 2345.

44. Joodikul on õhtul raha sõela kanda, hommikul ei ole sõela ostagi.
45. Joodikut tuul toidab ja vesi elatab.
46. Jõid, et silmad tahtsid peast kukkuda.
47. Kaas poti järele ja müts (kübar) Jütsi järele.
48. Kel janu, sel jalad, kel nälg, sel näpud (sõrmed).
49. Kes ei saa süües kõhtu täis, ei see saa lakkudes.
50. ¹⁾ Kes kolm aastat kohtumees, see on joodik.
51. Kes põhja joob, saab poja.
52. Kes põhja joob, see täie toob.
53. Kes viinaga seltsis on, see on usin riidu tõstma.
54. ²⁾ Koera kusi ning joodiku raha ei lõpe iialgi (ehk: millal need lõpevad?)
55. Kui naine joob ja katus läbi jookseb, see on kõige halvem lugu!
56. Kui piibusuits rõngasse läheb, hakkab viina saama.
57. Kui sa viina võtad: esimene suutäis läheb rohuks, teine ohuks, aga kolmas see läheb kuradile; see on jooma hakatus (algus).
58. Kui söök kurku kargab, saad viina või tõrelda.
59. Kunas sööki kulp isumas või jooki kipp (kann) janumas?
60. ³⁾ Kurk kulutab enam, kui käed teenivad.
61. Lage soo — lagund regi, joobnud naine — nutja laps!
62. On mees joodik, põleb pool maja ära, on naine joodik, põleb kogu maja ära.
63. Mees kõrtsis — hobune põrgus!
64. Mis joobnud pea teeb, seda tark perse vastab.
65. Mis saajas saadud, see pulmas peetud (ehk: Mis saajas joodud jne.).
66. Pea pead, mõista meelt!
67. Peremees tüves, sulane ladvas (liigujoomisel).
68. Pime kana leiab ka tera ja joomar (joodik) naise.
69. Rikas tappis nuumhärja, ei saanud süüa, ei saanud juua, ei saanud trilli-tralli lüüa; vaene tappis vasika, sealt sai süüa, sealt sai juua, sealt sai trilli-tralli lüüa.

1) „Joka ei ole juomari, ei ole tuomari“ — A. A. Koskenjaakko. Sananlaskututkimuksia, lk. 69.

2) Soome-eessti üldeuroopaline vanasõna. Vrd. Anshelm Koskenjaakko, Koira suomalaisissa ynnä virolaisissa sananlaskuissa. Helsinki 1909, lk. 64—5.

3) Soomes: „Juo Curcku, maxa caula“. Henricus Florinus: Wanhain Suomalaiſten Tawalijet ja Suloijet Sananlaskut... Turusa (1702). Vähäisiä kirjelmä XXXVII.

70. Suured söömad, suured joomad.
71. Söönud peni (koer) kõva haukuma, joobnud mees kõva kõnelema (rääkima).
72. Teie räägite palju joomast, aga ei ükski räägi janust.
73. Tunne ei viinapea viletsust, õllepea ohtu.
74. Täna täis kui sitikas, homme joome jälle, ja kui pea paraneb, ülehomme jälle!
75. Vana ja vaest ära naera, joodikut naera.
76. Võtab suutäie, aga joob kõhutäie.
77. Õppind mees õlut joob, õppimata oksendab.
78. Ära tüki (rõhu) töö peale, tüki ainult joogi peale (või: Ole südi joogi peale jne.).
79. Ükski ei ela söömata ega joomata.

Joogid:

80. Agan leiva jätk, humal õlle jätk.
81. Anna kuradile õlut, tema sööb ka raba.
82. Ega viin mehe peale ei kipu, kui mees viina peale ei kipu.
83. Ei saa viina haige haava peale.
84. Eks Jumala vili ikka kavalam kui inimese: kes teda rohkesti pruugib, eks ta ikka seda võida.
85. Hea õlu näitab oma au välja.
86. Hukka läinud head humalad, kahju neist linnastest.
87. Hull ka teeb õlle, kui tark linnased teeb.
88. Igal talul oma taar, igal perel oma viis.
89. Inimene, ma vihkan sind, kellel ma kott viina vihva (võhk) tagast võtan (? leian).
90. Joo viina, kuni viin viha on, läheb ta magusaks, siis ära enam joo.
91. Joo viina, siis ei ole sul piina.
92. Joo viin (või: joo küll suutäis viina), aga ära joo aru (ehk: mõista meel, või: pea oma aru).
93. Kõli, ära kääri üle oma jõu.
94. Karimisest (rabast) saab taari hauded.
95. Kes annab kassile kala või vaesele viina?
96. Kes hauda õlut annab või maa alla mammakest?
97. Kes Jumala viljakest (õlut) põlgab!
98. Kes õlut joob, see õlgi sööb.
99. Kes viina isutab, see võlga musutab.
100. Kibe viin õhatab suu(d).
101. Kui jätab siga sõnniku söömist, siis jätab mees viinajoomist.

102. ¹⁾Kui kured laulvad jää peal, siis mehed laulvad sügisal õlle peal.
103. Kui mees teeb linnased, siis siga võib õlut teha; vaata, kui siga teeb linnased, siis mees ei või õlut teha.
104. Kuivand nahkjäs mees ja pajukarva õlut, neid tea tagada mitte (ehk: need murduvad).
105. Kui viina mu sees, siis olen ma mees.
106. Kus see vägi jäi, mis õllele viidi?
107. Kust ma vaene vatsa küpsetan või ohuline õlle teen?
108. Kuulus kuninga tõbi ja vaese mehe taar.
109. Kuulus rikka tõbi ja kehva suremine.
110. Küll nalg näitab ja õlu õpetab.
111. Liha himustab loodut, viin tapab joojat.
112. Mitu korda saab mõdu juua, sada korda saab saia süüa, enam saab siiski ilma olla.
113. ²⁾Nii lähedalt sugulane kui viies vesi taari peal.
114. Nii õlu, kui vesi üle maa.
115. Nina viltu viina poole, viltu viinaklaasi poole (ehk: Siru (kärss) viltu viina poole, käsi kõver kõrtsi poole).
116. Pahast saab hea piip ja vihast saab hea viin.
117. Patt lõikab õiguse kaela maha, viin murrab õiguse pea otsast ära.
118. Rikka haigus ja vaese õlu on kuulsad (kuulus).³
119. Saa ei tollest taarist mingisugustki mõdu.
120. Saia süüakse isuta, õlut juuakse januta.
121. Sina saad täna enne suutäie viina kui mina.
122. Suu, ole vait, teine kord saad suutäie viina.
123. Suutäis viina ei ole võlgu (kopik raha on võlgu!).
124. Taari tegemise ajal ei tohi mitte peeru lasta, — siis läheb taar ruttu halvaks.
125. Taar söök, taar jook, taar töö ka.
126. Temal õllehais ninas.
127. Too on ükskõik, kas tõmba pulk õllevaadi eest või viinavaadi eest.
128. Vesi pika piima jätk, aganad on leiva jätk, kaevukook on kalja jätk.
129. Vihast saab hea õlu ja pahast saab hea piip.
130. Vii ei viin joodikuks, halb harjumine viib.
131. Viinaklaasi upub enam inimesi kui meresse.

1) Peale joomist ennustavad kured ilma: „Kui kured kõrgel lendavad, tuleb vihma“ (Haanja). A. Tõllassepp: Vanasõnad ilmadest. Tallinna 1920. Lk. 90—1.

2) „Седьмая вода на кисели“ ühendanud mag. V. Ernits. Dal'i sõnaraamatus sõna 'вода' all sama ja „десятая в. н. к.“ ka „се(д)мая водина на квасинѣ (на дробинѣ)“ — дальняя родня.

132. Viinal on velitsid (vendi), õllel on omatsid (sugulasi).
133. Viinapudel on põrgusse minna pass.
134. Viinatops parem kui odratera.
135. Viin on kuradi käeraha.
136. Viin on küll hea silmarohi, aga ei jaksa üle nina saada.
137. Viin on metsavahi nõid.
138. Viin paneb taplema, viin lepitab jälle.
139. Viin toob viletsuse majasse.
140. Viin vaese südant rõõmustab ja kehva jalad kergitab.
141. Viin võtab mehe(gi) meele.
142. Viskab viina nagu mees!
143. Vot nõnda moodi tulele hea hapu taar!
144. Väljast viin, seest sitt.
145. Õllehull harva, kaljahull — alati hull!
146. Õllehullu jõuab hoida, taarihullu ei talitse keegi.
147. Õlu tehtud meestel juua, nali naistel kallutada.
148. Ära hõiska, enne kui õlu pähe (peasse) pole saanud.
149. Ära kiida enne õlut, kui (see) täiesti selgunud on.
150. Ühes vaadis ei või mitte kahte sugu õlut olla.

Joodiku nimetusi:

1. ta on purjus.	24. pooles vinnas.
2. purjutamas.	25. vinnus.
3. torujommis.	26. viina sees.
4. porujommis.	27. viinane.
5. purujommis.	28. lõllis.
6. joonune.	29. lollis.
7. joonuse peaga.	30. saksa mees.
8. joovastanud.	31. märja ninaga.
9. viinaga ligunud.	32. pühapäeva-õhtune.
10. " vettinud.	33. hunnine.
11. kinni määritud.	34. ta on sarvede vahele saanud.
12. õlgpeaga.	35. tapu-aias käinud.
13. pohmelijas.	36. tapu-aid.
14. prillis.	37. tapu-aia tee peal käinud.
15. silmil.	38. viina saanud.
16. täis kui üks puuk.	39. käest saanud.
17. pühapäevane.	40. ennast joonud.
18. röpune.	41. ennast hulluks joonud.
19. resine.	42. ennast meeletuks joonud.
20. sopane.	43. meele peast ära joonud.
21. tohletanud.	44. joonud.
22. peast humalane.	
23. väsinud.	

45. nina kastnud.
46. ennast täis lakkunud.
47. suud-silmad täis lakkunud.
48. märga saanud.
49. mütsi pähe pannud.
50. nokka kastnud.
51. nokastanud.
52. ennast ära seganud.
53. tukastanud.
54. palju humalaid saanud.
55. hunti näinud.
56. varju pähe saanud.
57. nokka veristanud.
58. jumalavilja näinud.
59. viina saanud.
60. peatäie saanud.
61. hunni saanud.
62. palju jäneseid näinud.
63. tapu-aeda näinud.
64. tema lollitab.
65. ei ole mitte maitsmata.
66. ei saanud ju valget päeva näha.
67. rimmab.
68. temal on natuke sarvede vahel.
69. sarved põlevad.
70. viina küljes.
71. kaks mütsi peas.
72. midagiehk natuke nokas.
73. nokas vara.
74. kaks pead otsas.
75. uus pea otsas.
76. hästi ümber pea.
77. seitse silma peas.
78. varandust peas.
79. vari peas.
80. vähe viina küljes.
81. õllehais ninas.
82. tema silmavahed on kirjud.
83. tema silmavahed on punased.
84. tema nokk sitane.
85. " " viinane.
86. " prill rasvane.
87. tapuvägi on teda võitnud.
88. humalavägi on teda võitnud.
89. tema pea puhkeb.
90. jumalavili on teda võitnud.
91. tema pea soe (lämmi) otsas.
92. harakas pajus.
93. tema nina on niiske.
94. tema mäetare on rumalaks läinud.
95. pika katuse all olnud.
96. musta " " " "
97. uut päeva näinud.
98. teist " " " "
99. musta kassi " " " "
100. sina oled Moosesega kõnelnud.
101. vintis.
102. tuuris.
103. heas tujus.
104. " tuules.
105. asja armastaja.
106. põetud peaga.
107. peaparandaja.
108. peatervendaja.
109. arstirohu-võtja.
110. võtja.
111. võtja mees ehk poiss.
112. pommis peaga, pommis.
113. natuke saanud.
114. krillis.
115. trimmis.

Avaldades jooma-vanasõnade tüüpe kutsun kõiki üles kirjutama, kes teavad eelloetud joomasõnades puuduvaid näiteid ja samuti loetud näidete eriteisendeid. Igale kirju-

tusel, mida palun saata allakirjutanule (Tartu, postkontor, nõudmiseni) märgitagu vanasõna-tundja nimi, vanadus, sünnipaik (s. o. kihelkond, vald, küla ja talu, ka perekonnaseis ja kirjutuse-aeg). Tähtis on, et vanasõna kirjutataks võimalikult nõnda, kuis ta rahvasuus murdekeeles räägitakse.

Elmar Päss.

Tarvitatud allikad:

A. Thor-Helle, Kurtzgefasste Anweisungen zur Ehstnischen Sprache. Halle 1732.

J. H. Rosenplänter, Beitr. zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache. Pernau 1813—33.

B. J. Stein, Üks kubu Wanu sõnu. Tartus 1875.

Dr. F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. S. Petersburg 1876.

Dr. O. Kallas, Lutsi maarahvas. Helsinki 1894.

Prof. M. J. Eisen, Meie vanahõbe. Tartus 1913.

Prof. M. J. Eisen, Eesti vanasõnad. Tartus 1914.

Dr. J. Hurt'i ja prof. M. J. Eisen'i käsikirjalised kogud j. t.

Märkus Eesti karskustöö algaegade käsitlemise kohta.

Y. Virula (= J. Tilk) avaldab Eesti Kirjanduses nr. 10 s. a. õienduse R. Hanssoni kirjutuse puhul M. J. Eiseni karskustegevuse kohta E. K. nr. 9 s. a., seletades, et karskustööd tehtud Eestis juba varemalt kui 40 aasta eest, selle väite tõendamiseks muu seas „Meelejahutajat“ ja „Olevikku“ tsiteerides.

Y. Virula väidete kontrollimiseks on „Meelejahutaja“ esimesed aastakäigud läbi vaadatud. On selgunud, et enne 1885. a. neis kirjutusi karskusküsimuse kohta ei leidu. 1885. a. 88. lhk. antakse aga õpetust, „kuidas piimast viina teha“: 10 toopi piiritust + 10 toopi piima j. m. kokku keeta, saavat „hea jook!“ — Lhk. 177 seletatakse, toitudest ja jookidest üldiselt kõneldes, et piirituse palju joomine võib halbu tagajärgi tuua, ja et inimene, kes ennast joomises ei jõua talitseda, peaks sellest eemale hoiduma. Kuid sealsamas kiidetakse korralikku marjaviina „pruukimist“ toiduainete kõrval väga sündsaks vanematele inimestele ja haigetele! Edasi kiidetakse õlut, millel olevat küll „kaunis väike toitmise võim“, mis olevat aga siiski „seedimist korralikult edendav ja vere ümberjooksmist ning nervude kogu õrnalt ärritav jook, mis inimese tervisele

kunagi nii kahjulik ei ole, nagu põletatud viin“. Järgneb õpetus hea õlle valmistamiseks.

„Meelejahutaja“ sellekordne toimetaja J. Kunder oli ise kõike muud kui täiskarsklane.

Mis puutub „Olevikusse“, siis selgub, et selles on küll 1883. aastast peale teateid karskusliikumise kohta avaldatud. Peale ühe pikema kirjutuse, mis arvatavasti Grenzsteini enese sulest, tunnistab M. J. Eisen need kirjutused omadeks, olgugi et neil „Olevikus“ eriline nimemärk puudub, mille tõttu ka Y. Virula võis teadmatuses olla nende autori kohta. Nii algab M. J. Eiseni karskustegevus öieti 1883. a., 1881. a. sõlmitud tutvuse mõjul Soome karskustegelase dr. A. A. Granfelt'iga. M. J. Eisen oli ka see, kes „Olevikus“ soovi avaldas, et õp. M. Lipp Granfelti „Nykyajan raittusliike“ eesti keelde tõlgiks. Samuti avaldas M. J. Eisen ühe temale dr. A. A. Granfelti poolt saadetud kirja „Olevikus“ ja kirjutas „Olevikule“ üldse teateid soome kirjanduse, karskusliikumise ja laulupidude asjus.

„Alku“ asjus on R. Hansson oma kirjutuses tõesti vääratanud. Jutt võis olla ainult karskusseltsist „Retusaarest“ Kroonlinnas, mille asutamisel oli kaastegev M. J. Eisen, kes elas sel korral Kroonlinnas. Igatahes on J. Tilk M. J. Eisenilt karskusselts „Retusaare“ põhikirja palunud ja on see temale ka saadetud. Kumba põhikirja, kas „Alku“ või „Retusaare“ oma, on enam tarvitatud „Tähe“ põhikirja kokkuseadmisel, seda võiks näidata ainult nende põhikirjade võrdlemine, mis aga praegu võimata — nende originaalide või koopiade puudumisel.

Villem Ernits.

Kirjandusline ülevaade.

K. E. Sõöt: **Aastate kajastus.** Luuletused 1883—1924. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartus, 1925. 236 lhk. heal paberil, hind 350 marka.

Kuni käesoleva sügiseni tundus, et 1925. aasta osutub kehvak ning viljatuks kirjanduspöllul. Seda ütlesid need üksikud raamatud, mis kolmveerand aasta kestel olid ilmunud. Kuid viimasel ajal võib siiski paremate lootustega käesoleva aasta kirjandussaagi peale vaadata. Nii on mõned kirjastused lubanud käesoleva aasta jõuluni veel kauni kogu raamatuid müügile lasta. Nõnda saatis Eesti Kirjanduse Selts hiljuti ühe nädalaga kolm raamatut müügile, nimelt: A. Anni „Meie kirjanduskultuurist“ ning „Koidula ja Almbergi kirjavahetuse“ ja Karl Eduard Söödi luuletuskogu „Aastate kajastuse“, kuhu on koondatud väärtuslik valimik kõigist Söödi luuletustest, välja arvatud „Lapsepõlve Kunglas“ ilmunud

lastelaulud. Peatun viimase raamatu, nimelt K. E. Söödi „Aastate kajastuse“ juures vähe pikemalt, sest see pole ainult luuletuskogu, vaid ta on ühtlasi tükk meie kultuurilugu.

Sööt on oma luuletused täie õigusega nimetanud „Aastate kajastuseks“, sest seda nad ka on. Kui vaadelda Söödi luulet, siis näeme, kuidas neis vastu peegeldub nende sünniaja iseloom. Kui oli ajajärgu iseloom kurb, siis muutus ka Söödi luule seesuguseks. Teiseks, mitte ainult aja iseloom, vaid ka aja põletavamad probleemid on leidnud endile Söödis hea kajastaja. Sellepärast on Sööt teistest oma-aegseist luuletajaist praegu kõige loetavam. Kuna teiste luuletusis ikka samad motiivid korduvad ja neid ühteviisi käsitletakse, on Söödi ainete ala juba laiem, kuigi temagi luuletuste ained olid piiratud. Aga vahe tema ja teiste vahel on selles, et Sööt oskas aja muutudes oma luuletuste aineid ka teisist külgedest näha ning neisse süveneda, nagu seda ta isamaalauludest näha.

Tihti peale on kuulnud räägitavat, et meie vanemad tegelased, luuletajad ja kirjanikud kord omaks võetud mõtetesse tarduvad ning uutest mõtetest enam aru ei saa ega üldse ei püüdvatki aru saada. Selles mõttes on kahtlemata tõtt ning kahjuks isegi liiga palju tõtt, kuid raske on seda siiski kõikide kohta üldistada. On olemas erandeid. Üks viimaste liiki kuuluvaist on kindlasti K. E. Sööt. Kui „Noor-Eesti“ kaudu Eestis uued mõtted ja vaated kirjandusse tulid ning siin võidule pääsid, siis vaikisid enamasti kõik endised kirjanikud ja luuletajad või pöördusid kirjandusest üldse eemale, sest nad ei suutnud uuega harjuda, liiatigi siis veel uut omaks võtta. Kuid oli siiski üksikuid, kes suutsid endid vabastada mineviku kütkeist ning suutsid, võttes vastu uute voolude häid külgi, anda kunstipäraseid töid. Suurepärane näide sellest on Eduard Wilde. Ka Sööti võime nende üksikute liiki mahutada, kuigi see Söödil nii selgesti tähelepandavaks ei osutu. Nii on suutnud Sööt luua ka meie ajale vastavaid luuletusi, seega esineda ka meie, käesoleva ajajärgu kajastajana.

Üldiselt on Sööt loonud luuletusi, mis juba minevikku kuuluvad ning ainult kirjanduslikku huvi pakuvad, aga ka niisuguseid, mida praegu väga hästi võime nautida ja mis tulevikuski endi väärtust ei kaota.

„Aastate kajastus“ sisaldab antoloogia K. E. Söödi neljakümneaastasest loominguist lüürika alal. Temasse on mahutatud parem osa kõigist Söödi kuuest luuletuskogust: „Aasa öied I“ (1890), „Aasa öied II“ (1891), „Rõõm ja mure“ (1894), „Saatus“ (1899), „Mälestused ja lootused“ (1903) ning „Kodu“ (1921).

„Aastate kajastus“ on jaotatud luuletuste iseloomu järele kuude liiki, nimelt: 1) Laul ja luule; 2) Isamaa; 3) Kodu; 4) Armastus; 5) Inimene ja loodus; 6) Varjud. Igas liigis on laulud omaette kronoloogiliselt järjestatud, nii et nad toodangu igast üksikust osast ülevaatliku pildi moodustavad.

Luuletused pole mitte kõik esialgses redaktsioonis ilmunud, vaid autor on teinud nende kallal parandusi. Suur osa luuletusi on parandavat kätt tunda saanud. Nii on lisatud laulule „Isamaa, sinu võlglane olen ma“ kaheksarealine lõppsalv juurde. Mõnedes luuletustes on aga ka üksikuid lühendusi ette võetud. Igatahes on need parandused üldiselt luuletuste kunstilisele väärtusele kasuks tulnud, kuigi mõnda luuletust algkujus näha tahaks.

Raamatu algusesse on paigutatud autori saatesõna ja V. Grünthal-Ridala poolt Söödi biograafia ning ta luule üld-iseloomustus. See V. Ridala kirjutus osutub täielikumaks ülevaateks Söödi kohta.

Raamatu lõpul leidub K. E. Söödi teostest võõrkeeltese tõlgitud luuletuste nimestik, kus on ära märgitud tõlkijate nimed ning tõlgitud

luuletuste pealkirjad ja raamatu või ajalehe nimetus, kus luuletuste tõlked on ilmunud.

Söödi „Aastate kajastus“ on raamat, mis väärt osta, sest Söödi luuletus on väärtuslik lisa eesti ilukirjandusele, nagu tõendavad ka järgmised Ridala read: „See, mis Sööt oma toodanguga eesti lüürikasse uut on toonud, ei ole palju. Aga see vähene on ehtne. Söödi luule on lihtne, südamik, hell ja liigutavalt tundeline, mille sarnast muude eesti luuletajate lüürikast asjata otsime. Sööt on osanud eesti hinges kõige kodusemaid, sügavasti õrnu helisid tabada, mida, tahaks ütelda, üheks kõige olulisemaks tõuks eesti luule heliastmestikus võiks pidada. Selle luule häälelaad on intiimne. Ilma Söödi luuletusteta oleks eesti vähene ja kehvavõitu lüürika ühe keele pooldest vaesem. Söödi luule kuulub kõige parema hulka, mis eesti kirjandusel on esile näidata omalaadilist, ehtsat tundelist, südamest tulnut, täisväärtuslikku ja kunstiliselt heledat.“

Kuigi käesolevate ridade kirjutaja kõige tsiteerituga ei saa päri olla, on see siiski küllalt tabavalt Söödi luule iseloomu ja ta tähtsust eesti kirjandusloos suutnud tähistada.

4. XI. 1925.

J. Lamp.

M. Sillaots: A. Kitzbergi toodang 68 lhk. „Noor-Eesti“ kirjastus 1925.

Palju on meil igasuguseid arvustajaid, kuid vähe põhjalikke kriitikaid. Sellepärast on iga põhjalikum kriitiline toode tähelepanu vääriv niihästi kirjanduskultuuri kui ka kirjandusloo seisukohalt.

Neid kaht viimast asjaolu peab rõhutama eriti M. Sillaotsa raamatu kohta, sest see on töö, mille on autor hingega kirjutanud ja kus ta on valgustanud põhjalikumalt kui keegi teine meie parema novellisti ja rahvusliku teatri looja August Kitzbergi kirjanduslikku loomingut.

Essee suuremaks hüveks on see, et autor pole vaadelnud üksikuid teoseid nende ilmumise järjekorras, vaid on püüdnud leida seda orgaanilist sidet, mis neid ühendab kirjaniku loovas vaimus. Sellepärast on M. Sillaotsal teoste rühmitamisel olnud sisuline külg mõõduandev. Selle tõttu muutub käsitletav aine ühtlaseks tervikuks ja avaneb avar võimalus toodangu mitmekülgeks vaatlemiseks ning ulatusrikaste järelduste tegemiseks. Nii näiteks raha-ahnuse probleem, mis on üks huvitavamaist Kitzbergi toodangus. M. Sillaots on kõik tegelased, kes selle küsimusega seotud, ahelaks liitnud ja vaatleb neid siis võrdlevalt. Ahel algab rätsep Õhust ja läheb kuni Kütislauguni („Lauritsas“), kusjuures Püve Peeter, Punga Mart ja Mogri Märt moodustavad vahelülid. Samuti võrdlevalt on ka tõu- ning vereküsimust ja teisi probleeme vaadeldud.

Sellise vaatlemismeetodi tagajärjel on autor suutnud luua uusi vaatekohti Kitzbergi toodangu suhtes ja tema kirjanik-isiku võimete amplituudi lähemalt piiritella ning ülevaatlikuks muuta. Seejuures on ta Kitzbergi tööde individualismi igal pool rõhutanud ja oma väiteid konkreetset põhjendanud, tuues selleks tsitaate Kitzbergi tödest ja paralleelselt ka Juhani Liivi, Eduard Wilde ja Ernst Petersoni teostest.

M. Sillaotsa essee on üks parematest, mis meil viimasel ajal ilmunud. Ta on soovitatav igapähele, kes meie omapärasema kirjaniku August Kitzbergi loomingust kriitilist ülevaadet tahab saada.

14. XII. 25.

Arno Raag.

1925. a. alul ilmub trükkist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja kahes köites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügilt otsas. Samadel põhjustel on juba 1924. a. algkuudest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:-: Kõnetraat nr. 601.